

MASARYKOVA UNIVERZITA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií
Mezinárodní vztahy

Hledání českého internacionalismu ve vybraných esejích

Václava Havla

Bakalářská práce

Anna Mrázová

Vedoucí práce: PhDr. Michal Kořan, Ph.D.

UČO: 439 790

Obor: MV-ES

Imatrikulační ročník: 2014

Brno, 2017

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci „Hledání českého internacionalismu ve vybraných esejích Václava Havla“ vypracovala samostatně na základě uvedených zdrojů.

V Remeši, 17. prosince 2017

.....

Anna Mrázová

Děkuji PhDr. Michalovi Kořanovi, Ph.D. v první řadě za to, že ve mně vzbudil zájem o danou problematiku, a také za to, že mi byl ochotným vedoucím. Velký dík patří také mé rodině, přátelům a spolubydlícím za podporu a trpělivost.

Anotace

Po pádu komunismu se v roce 1989 stal vůdčím principem české zahraniční politiky internacionalismus. Tento diskurz, který ovlivňoval vnější i vnitřní politiku státu, v určité míře setrval v pozici hegemonního proudu české zahraniční politiky dodnes. Tato práce má za cíl zanalyzovat vybrané eseje Václava Havla a zkoumat jejich podobnost s českým internacionalistickým diskurzem. Výzkum bude veden kritickou diskurzivní analýzou relevantních Havlových esejů v rozmezí let 1965 – 1983.

Klíčová slova

česká zahraniční politika, český internacionalismus, liberalismus, analýza zahraniční politiky, kritická diskurzivní analýza, Václav Havel, eseje Václava Havla

Abstract

Czech Internationalism, a discourse of Czech Foreign Policy, became its hegemonic principle after the collapse of communism in 1989. This principle has been present in the Czech Foreign Policy ever since. This thesis analyses a selection of Vaclav Havel's essays in order to study its parallel to Czech Internationalism.

Key words

Czech Foreign Policy, Internationalism, Czech Internationalism, Czech Republic, Foreign Policy Analysis, Critical Discourse Analysis, Vaclav Havel, essays of Vaclav Havel

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Konceptuální východiska.....	8
2.1. Kritická diskurzivní analýza.....	8
2.1.1. Diskurz	8
2.1.2. Kritická diskurzivní analýza.....	9
2.1.3. Metodika Normana Fairclougha.....	10
2.2. Liberalismus a jeho varianty.....	12
2.2.1. Klasický a moderní liberalismus	13
2.2.2. Idealismus.....	15
2.2.3. Neoidealismus	15
2.2.4. Liberální internacionalismus	16
2.2.5. Neoliberální internacionalismus.....	17
2.2.6. Liberální institucionalismus	17
2.2.7. Neoliberální institucionalismus.....	18
2.3. Internacionalismus v českém pojetí.....	19
2.3.1. Hledání původu v Americe	19
2.3.2. Internacionalismus a česká zahraniční politika	20
2.3.3. Operacionalizace českého internacionalismu.....	20
3. Metodologie	22
3.1. Výzkumné téma a motivace	22
3.2. Cíl výzkumu	22
3.3. Výzkumná otázka	22
3.4. Výběr esejů k analýze.....	23
3.5. Limity výzkumu	23
4. Praktická část – analýza vybraných esejů Václava Havla	24
4.1. O úhybném myšlení - projev na konferenci Svazu československých spisovatelů... 24	
4.2. Na téma opozice – březen 1968.....	27
4.3. Český úděl? – únor 1969	30
4.4. Odpovědnost jako osud 1983	33
5. Závěr	35
6. Použitá literatura	39
6.1. Eseje Václava Havla použité v práci	39
6.2. Eseje nepoužité v práci	39

6.3. Další literatura	44
7. Přílohy	48
7.1. O úhybném myšlení, Projev na konferenci Svazu československých spisovatelů....	48
7.2. Na téma opozice	59
7.3. Český úděl?.....	67
7.4. Odpovědnost jako osud	73

1. Úvod

Václav Havel patří nejen ve střední Evropě mezi známé osobnosti. Rozborů jeho divadelních her, filozofických názorů, politických činů, potažmo celého jeho života bylo napsáno bezpočet. Jako prezident Václav Havel aktivně ovlivňoval politiku a zahraniční politiku Československé, později České republiky po více než 10 let. Jak již bylo zmíněno, práci na téma Havlových politických aktivit vzniklo mnoho, co však zůstává neprobádaným územím, je spojení Václava Havla a diskurzu české zahraniční politiky (dále jen ČZP), který je s Havlem v akademické sféře spojován – českého internacionalismu. V souvislosti s ČZP je proto zajímavé sledovat kontinuitu Havlových názorů. Prosazoval Havel internacionalistické myšlenky již za komunistického režimu, nebo jej formovaly až polistopadové události, když mohl aktivně zasahovat do zahraniční politiky?

Hlavním cílem této práce je analýza vybraných esejů Václava Havla mezi lety 1965 až 1983 a zjištění, do jaké míry se Havlovy eseje shodují s diskurzem ČZP po roce 1989. Tato práce se bude snažit odpovědět na otázku, zda souhlasí premisy české zahraniční politiky po roce 1989, tedy premisy českého internacionalismu, s vybranými Havlovými esejemi.

V první části bude představena výzkumná metoda – kritická diskurzivní analýza Normana Fairclougha. V návaznosti na tuto část budou prezentována teoretická východiska práce pro zasazení do kontextu a možnost operacionalizace. Nejdříve bude uveden pojem liberalismus coby filozofický směr, který je základem internacionalistického myšlení. Dále dojde k představení liberalismu v mezinárodních vztazích s důrazem na jeho dělení, a konečně přijde na řadu také český internacionalismus, přičemž bude vysvětlen původ tohoto pojmu v americké zahraniční politice. Představeny budou také tři další diskurzy ČZP – autonomismus, kontinentalismus a atlantismus. Z dělení liberalismu bude patrné, že ačkoliv liberalismus je stavebním kamenem českého internacionalismu, proud ČZP byl ovlivňován různými diskurzy v rámci liberalismu v závislosti na času (historický vývoj liberalistického myšlení) i místě (americké pojetí internacionalismu).

V návaznosti na teoretické koncepty bude poté operacionalizován český zahraničněpolitický internacionalismus. Ve třetí, metodologické části, budou stanoveny hlavní pilíře výzkumu, tedy výzkumné téma a motivace, způsob výběru jednotlivých esejů a limity výzkumu. V následující části budou poté jednotlivé Havlovy eseje zařazeny k analýze, a to kvalitativním způsobem, kdy z 29 relevantních textů budou kritické diskurzivní analýze podrobeny 4 eseje. Ke shrnutí všech poznatků poté dojde v páté, závěrečné části.

2. Konceptuální východiska

2.1. Kritická diskurzivní analýza

Následující práce bude pro svůj výzkum využívat metodologii kritické diskurzivní analýzy. Tento kvalitativní způsob výzkumu patří k jednomu z přístupů diskurzivní analýzy, která vychází z konstruktivismu a která se orientuje na zapojení konkrétního textu (či promluvy) do širších, „vnětextových“ souvislostí (Nekvapil, 2006, 264). Mezi konkrétní metody diskurzivní analýzy patří sociálně-psychologická diskurzivní analýza, focaultovská historická diskurzivní analýza a kritická diskurzivní analýza. Pro studium esejů Václava Havla bude použit poslední z představených přístupů, kritická diskurzivní analýza, neboť nejlépe koresponduje s účely a limity práce podobného rozsahu. V následujících odstavcích budou definovány pojmy diskurz, diskurzivní analýza a kritická diskurzivní analýza.

2.1.1. Diskurz

Termín diskurz není vzhledem ke své multidisciplinární povaze chápán mezi odborníky vždy stejným způsobem. Teorie diskurzu jsou obecně vnímány jako „teorie, kterých se užívá při zkoumání výpovědních souvislostí“, jejich důsledků, koherencí, příp. „jazykových her s danými pravidly“ v nejširším slova smyslu (Fohrmann, 1997, 372 in Nevoralová, 2014, 34). Pro některé pojem diskurz znamená především mluvený a psaný text, někdy je pod tento koncept zahrnuta také jiná vizuální a zvuková aktivita (gesta, filmy, hudební záznamy). Obecně se diskurzem rozumí vytváření či ovlivňování vědění prostřednictvím jazyka. Světlá Čmejrková a Jana Hoffmannová vnímají diskurz jako obsahově, tematicky a jazykově vymezenou, sociálně institucionalizovanou a situačně zasazenou formu textu (Čmejrková, Hoffmannová, 2003, 18). Podle Michaela Foucaulta plní diskurz funkci udržovatele společenského řádu, neboť formuluje obsah pravidel a promluv v určitém čase a prostoru. Diskurz je podle Foucaulta mocenským nástrojem, který má užití moci nejen vymezit, tedy poskytnout způsoby, jak se o daných tématem hovoří a přemýšlí, ale i prezentovat určitou verzi vyprávění jako skutečnou a pravdivou (Sysel, 2012, 25). Michael Foucault klade při definici diskurzu největší důraz na výpověď coby základní stavební prvek diskurzu, pro pochopení určité události je studium výpovědi coby nedílné součásti diskurzu krucální (Foucault, 1994).

Diskurzivní analýza poté vychází z předpokladu, že jazyk není pouhé médium zprostředkovávající informace o realitě, ale nedílná součást politicko-spoločenské reality, respektive její klíčová a konstitutivní součást (Fairclough, 2003, 2). Diskurzivní analýza

pracuje s texty, které používá k obnažení a rekonstrukci sdílených významů, které sociální skupiny přisuzují okolní realitě¹, její základní metodou je opakované čtení zkoumaných textů. Ačkoliv se kritické zkoumání jazyka, jakožto i komunikace samotné nezávisle na disciplínách, orientaci či paradigmatu, datuje zpět až k Aristotelovi, první snahy o moderní diskurzivní analýzu se začínají objevovat od 60. let 20. století.

2.1.2. Kritická diskurzivní analýza

Kritická diskurzivní analýza chápe diskurz jako proměňující se pole významů, do něž relevantní aktéři s určitým mocenským potenciálem vtiskávají jistý řád. Kritická analýza spěje k odhalení tohoto vnitřního řádu diskurzu a k popisu toho, jaké významy jsou sdělovány a tvořeny jakými aktéry, s pomocí jakých prostředků (diskurzivních strategií) a za jakým účelem (Lehečková, 2016, 128). Kritickou diskurzivní analýzou se v nemalém počtu svých prací zabývá nizozemský sociolog Teun van Dijk, který se např. ve své práci „Principles of critical discourse analysis“ z roku 1993 zamýšlí nad základními otázkami kritické diskurzivní analýzy (dále CDA – critical discourse Analysis). V návaznosti na tyto otázky poté van Dijk formuluje obecná kritéria kritické diskurzivní analýzy, ze kterých bude následující práce nemalou měrou čerpat. Obecná kritéria CDA podle van Dijka (1995, 17-18) jsou následující.

1. Spíše než na paradigma se CDA orientuje na konkrétní problémy či otázky;
2. CDA nereprezentuje určitou školu či disciplínu diskurzivní analýzy, ale spíše explicitně kritický přístup ve studiu textu a promluv;
3. typicky funguje CDA multidisciplinárně – zaměřuje se na vztahy mezi diskurzem a společností;
4. CDA je historicky i systematicky součástí kritických studií v sociologii, výzkumu masmédií a právních a politických vědách;
5. CDA podrobuje analýze všechny úrovně diskurzu, tzn. gramatiku, stylistiku, rétoriku, schématickou organizaci a další; ačkoliv některé přístupy diskurzivní analýzy zkoumají taktéž další sémiotické dimenze diskurzu, například film, hudbu, gesta, atp.;
6. CDA se zaměřuje hlavně na vztahy mezi fenomény (sociální) moci, dominance a nerovnosti a na způsoby, jakými jsou tyto fenomény prosazovány či oslabovány členy sociálních skupin v textu či mluveném slově;

¹ Tedy samy sobě a světu kolem sebe.

7. CDA se typicky zabývá přijímanými a legitimizovanými strukturami a strategiemi dominance a jejich vztahy k třídám, genderu, etnicitě, sexuální orientaci a dalším;
8. CDA se taktéž zabývá ideologiemi, které hrají roli v reprodukci či odporu vůči dominanci či sociální nerovnosti;
9. mezi hlavní cíle CDA patří cíl obnažit a objevit to, co je skryté či na první pohled ne tak zjevné ve vztazích k dominanci – zejména se tedy soustředí na strategie manipulace, legitimace či další způsoby k ovlivnění mysli a názoru lidí;
10. CDA si klade za cíl odpor těm, kdo zneužívají své moci;
11. CDA se snaží podpořit ty, kterým je vládnuto.

Van Dijk ale vzápětí dodává, že ne všechny výše popsané rysy kritické diskurzivní analýzy jsou společné všem výzkumům CDA, zmiňovaný nástin je totiž spíše obrazem ideálního stavu (str. 18). Pojetí kritické analýzy jednotlivými autory se tedy liší. Např. Ruth Wodaková ve svém historicko-diskurzivním přístupu upřednostňuje práci se specifickými národnostními hodnotami, zatímco Norman Fairclough klade důraz také na historické a sociologické pozadí, ve kterém jsou texty produkovány (Nevoralová, 2014, 38). V návaznosti na toto rozlišení a v důsledku toho, že se tato práce nezabývá vzorkem většího počtu lidí, se Faircloughův přístup jeví jako relevantnější a bude proto využit.

2.1.3. Metodika Normana Fairclougha

Fairclough, který vypracoval ucelenou metodiku svého přístupu k analýze diskurzu, rozděluje kritickou analýzu do třech dimenzí – deskriptivní, interpretační a explanační. V první fázi je zkoumána formální, tedy lingvistická stránka textu – lexikální, syntaktická a stylistická. Analýza se tak soustředí například na to, jaké jsou v textu obnaženy výrazy, které by poukazovaly na příslušnost k určité skupině, dále na způsob tvoření větných konstrukcí, na výběr a způsob použití jednotlivých slov a jejich význam. Ve druhé, interpretační fázi se výzkumník soustředí na interakci textu v historicko-sociálním kontextu. To znamená, že se z lingvistické analýzy snaží zjistit, co je v textech produkováno. V této fázi se Fairclough zaměřuje na otázky ohledně subjektu (o co jde, o koho jde), na vztahy mezi subjekty a na roli jazyka (Fairclough, 2001). V závěrečné, třetí fázi, je reflektován dopad textů na sociální realitu. Výzkumník se zde tedy snaží odhalit sociální determinanty, které tvarují diskurz, ideologie, tedy části interpretací, které mají ideologický charakter, a směřování diskurzu, tedy zda diskurz udržuje nebo transformuje mocenské vztahy (Sysel, 2012, 32).

Výhodou diskurzivní analýzy je nesporně reflektování sociálních jevů, které by jinými metodologiemi zůstaly nepovšimnuty. Diskurzivní analýza se totiž snaží odhalit na první pohled skryté významy sociální reality. K CDA se však váže také vlna kritiky, a to hlavně v souvislosti s její normativitou. Samotní autoři však tuto normativitu, kterou sami zvýrazňují (viz body 10 a 11 obecných kritérií CDA Teuna van Dijka) vnímají jako jeden z hlavních úkolů kritické diskurzivní analýzy. V odstavci ‚Limits výzkumu‘ bude této problematice věnován větší prostor.

Pro dostatečné porozumění analytické části práce je třeba kromě výzkumné metody představit také teoretické základy liberálních proudů, aby bylo možné operacionalizovat český internacionalismus, který je pro analytickou část nezbytný. Proto budou v následujícím oddíle představena východiska liberalismu jakožto filozofického směru s dělením na klasický a moderní liberalismus. Na to naváže část věnovaná variantám liberalismu v mezinárodních vztazích, přičemž celý oddíl bude zakončen představením internacionalismu v české, resp. americké zahraniční politice, z jejichž premis notnou měrou čerpá.

2.2. Liberalismus a jeho varianty

Slovo liberalismus, které se používá již od 14. století, bylo historicky spojováno s větším množstvím významů. Znamenalo např. občanskou svobodu, svobodomyšlnost či pohostinnost coby osobnostní rys člověka (Heywood, 2008, 41; Waisová, 2009, 118). Až v průběhu 19. století začal být tento pojem chápán v sociopolitických souvislostech, v jakých jej známe dnes. Hlavní ideje se formovaly jako protiklad etablované moci absolutistických monarchů a pozemkové aristokracie (Heywood, 2008, 41). Mezi nejvýznamější hodnoty liberalismu patří pojmy jednotlivce, svoboda, rozum, spravedlnost, tolerance a rozmanitost (Heywood, 2008, 44). Liberální myslitelé 18. a 19. století chápali liberalismus fundamentalisticky. Předpokládali, že dějiny povedou po cestě pokroku až k plnému a všeobecnému primátu liberálních hodnot, principů a institucí (Heywood, 2008, 43). Z tohoto fundamentalistického přístupu je patrná také značná normativita liberalismu. Tento proud se ve svých hodnotách tedy zásadně liší od svého hlavního konkurenta v mezinárodních vztazích – realismu. Realismus je totiž přesvědčený o nevyhnutelnosti konfliktu v mezinárodních vztazích, stejně jako o primátu státu coby jediného aktéra mezinárodních vztahů a taktéž anarchii v mezinárodních vztazích. V porovnání s realismem lze tedy liberalismus definovat jako teorii MV, která věří v možnost a výhodnost trvalého míru a spolupráce na rovině mezinárodních vztahů (Petr Drulák, 2003, 72; Dunne, 2001, 164).

Jak již však bylo zmíněno, pod pojmem liberalismus se skrývá velké množství teoretických výstupů a proudů, žádná absolutně platná nebo jediná možná interpretace liberalismu a dalších základních teoretických přístupů neexistuje (Karlas, 2004, 6). Historickým dělením lze rozlišovat liberalismus klasický a moderní². Klasický se rozvíjel hlavně během 19. století, moderní v reakci na industrialismus převážně v průběhu století 20. Klasický i moderní liberalismus sdílí základní hodnotu, individualismus, rozdíl je však ve způsobu, jakým tuto hodnotu chápou. Střetová linie dále obsahuje pojmy jako svoboda, rovnost, ekonomika, míra zasahování státu do věcí jedince, zodpovědnost. Oba dva proudy měly při utváření teorií mezinárodních vztahů velký význam, proto jim bude věnována následující podkapitola.

² Ačkoliv existují i jiné definice. Šárka Waisová například zvolila dělení podle myšlenkových principů: ekonomický liberalismus, demokratický liberalismus a liberální institucionalismus (Waisová, 2009, 119).

2.2.1. Klasický a moderní liberalismus

Jakožto hlavní rys klasického liberalismu lze označit nedůvěru ve stát, ze kterého vyplývají jednotlivé ideje. Proto klasičtí liberálové chápou svobodu negativně, tedy jako jistotu, svobodu od útlaku, kdy pojmají stát jako utlačující subjekt, jehož úloha by měla být minimální a omezovala by se jen na ochranu jedinců před jimi samotnými (Heywood, 1994, 26). Klasičtí liberálové, jako například Adam Smith se svým konceptem laissez-faire, dále v návaznosti na nedůvěru ke státem řízeným záležitostem upřednostňují tržní ekonomiku s co nejmenšími vnějšími zásahy (Henry, 2008, 209). Individualismus je vyzdvihován oproti kolektivním zájmům. Lidé podle klasického liberalismu řídí své jednání na základě sledování vlastního prospěchu, utilitarismu, jak jej představil Jeremy Bentham.

Moderní liberalismus, jak již bylo zmíněno, přiznává důležitost stejným hodnotám jako klasický liberalismus, tedy svobodě, rovnosti a důrazu na právní stát, od jeho předchůdce jej však lze odlišit způsobem chápání těchto pojmů. Na stát přestává být nahlíženo jako na „nutné zlo,“ v moderním pojetí se stát stává nástrojem rovnováhy sociální rovnosti. Přístup v ekonomice se přesunul od doktríny laissez-faire ke státnímu intervencionismu (Čavojská, 2009, 22). Pozitivní svoboda moderních liberálů se v kontrastu ke klasickému liberalismu vyznačuje volností dělat vše, co nezakazuje zákon, možností individuální aktivity. Mezi základní prvky moderního liberalismu poté patří individualita, pozitivní svoboda, sociální liberalismus a řízení ekonomiky (Heywood, 2008, 69).

V průběhu historie se liberalistické myšlenky přesunuly z oblasti filozofie i do mezinárodních vztahů. V návaznosti na předchozí odstavce lze mezi základní premisy liberalismu v mezinárodních vztazích zahrnout důraz na svobodu jedince, preference kapitalismu a tržní ekonomiky, víru v pokrok v mezinárodních vztazích a zařazení jiných aktérů kromě státu do procesu formování mezinárodních vztahů (např. Weisová, 2009, 119; Blažek, 2005, 44-45). Míra, s jakou jednotliví autoři chápou důležitost jednotlivých pojmů, se však značně liší. Liberalismus v MV lze tak v závislosti na vyzdvihování či upozadování jednotlivých témat rozdělit do tří základních proudů – idealismu, liberálního internacionalismu a liberálního institucionalismu. V návaznosti na třetí debatu v MV (pro více informací např. Karlas, 2004, 6) se poté vyvinuly neovarianty jednotlivých proudů, tedy neoliberalismus, neoliberální internacionalismus a neoliberální institucionalismus. V následující části budou jednotlivé směry popsány. Ještě než se tak stane, je důležité zmínit dva klasické myslitele, z jejichž díla

čerpají do určité míry všechny směry liberalismu v MV. Těmito mysliteli jsou Hugo Grotius a Immanuel Kant³.

Holandský právník a filozof, Hugo Grotius, se zabýval otázkou dosažení mírového soužití lidí (Kříž, 2014, 71). V této souvislosti navrhoval pravidelné kongresy pořádané křesťanskými mocnostmi, kde by byly prostřednictvím třetí strany rozhodovány spory jiných stran a dohodnuta pravidla, podle kterých by válčící strany byly nuceny přijmout spravedlivý mír. Tímto návrhem, který obsahoval prvky diskuze a smířčího řízení, Grotius značně předběhl svoji dobu (tamtéž, 72). Přestože byl Grotius zastáncem práva panovníka na suverenitu nad státem, připouštěl možnost porušení státní suverenity jinými státy, a to ve jménu univerzální spravedlnosti a solidarity s ostatními lidskými bytostmi (Barša, Císař, 2008, 104 in Furchová, 2015, 15). Konečně, Grotius již v první polovině 17. století přispěl k rozvoji práv také svou myšlenkou na svobodu námořní plavby, na níž o více než 300 let později navázal Woodrow Wilson a která se stala jedním z jeho proslulých Čtrnácti bodů.

Za dalšího „myšlenkového otce,“ který významně přispěl k ovlivnění liberálního myšlení v mezinárodních vztazích, je považován jeden z osvícenských myslitelů pruského původu, Immanuel Kant. Kant se ve svém spisu „K věčnému míru“ zamýšlí nad modelem trvalého bezkonfliktního soužití států v mezinárodním společenství. Domnívá se, že „občanské zřízení v každém státě má být republikánské, mezinárodní právo má být založeno na federalismu svobodných států a světoobčanské právo má být omezeno na podmínky všeobecné pohostinnosti“ (Kant, 1999, 16-24). Kant dále předpokládá, že demokratické republiky, jejichž fungování je možné jen s podporou lidu, budou méně často volit variantu války. Z toho vyplývá, že čím více republikánských demokracií v mezinárodním prostředí bude, tím ojedinělejší bude fenomén války.

³ Kořeny liberalistických myšlenek jsou mnohem hlubší, než na co stačí kapacita této práce, proto nebudou představena díla některých dalších myslitelů, mimo jiné např. Thomase Hobbesa či Johna Locka.

2.2.2. Idealismus

Za zakladatele idealistického myšlení je považován americký prezident Woodrow Wilson, který spatřoval klíč k řešení mezinárodních válečných konfliktů v navyšování počtu světových demokracií⁴. V tomto smyslu zdůrazňoval obranu demokratických hodnot, vyvyšoval také výhody volného obchodu a prosazování lidských práv. Wilson však opustil teoretickou rovinu mezinárodních vztahů, když během první světové války převedl svůj přístup do praxe americké mezinárodní politiky. Prezident učinil zásadní krok, opustil izolacionismus a přiměl svoji zemi k prvnímu masivnímu zásahu do evropských záležitostí. Světový mír se měl stát zodpovědností všech a kolektivní bezpečnost nejjistějším garantem proti agresi (Rozehnalová Tyrolová, 2008, 38). Wilson propojil mravnost s politikou, když kladl důraz na kolektivní bezpečnost a morálku jakožto dva vůdčí principy v mezinárodních vztazích. Po skončení války představil světu svou ideu na trvalý mír shrnutou v tzv. Čtrnácti bodech, Wilsonova revoluční idea však nedošla ve své době úspěchu. I přes neúspěch tohoto programu však myšlenka zahrnující globální odpovědnost za mezinárodní prostředí a morálku nezanikla. Dala vzniknout liberální tradici jakožto jednomu z prvních proudů disciplíny mezinárodních vztahů⁵ a znovu nabrala na síle po druhé světové válce. Základními premisami idealismu je silná normativita a nutnost aktivní snahy o dosažení a udržení míru. Idealisté nevěří, že by kapitalismus a mezinárodní obchod samy o sobě stačily k dosažení bezkonfliktního stavu, a tak podporují vznik mezinárodních organizací přispívajících k tomuto cíli.

2.2.3. Neoidealismus

V reakci na proměnu mezinárodního uspořádání po druhé světové válce se změnily i některé prvky idealismu. Vznikl tak neoidealismus, který převzal od svého předchůdce nevíru v přirozenost mírového uspořádání – i podle neoidealistů je třeba vědomých aktivit pro dosažení a udržení bezkonfliktního stavu v mezinárodních vztazích, a to na rovině státu i státních institucí. Mezi autory neoidealismu lze počítat Rudolfa Falka či Davida Helda. Falk se zabýval dopadem globalizace na jednotlivé komunity, přičemž toto pnutí sledoval zejména v rozvojových zemích. Held představil svůj kosmopolitní model demokracie s všeobecnými

⁴ Ve spojení s Wilsonovým pojetím idealismu se také používá označení wilsonismus.

⁵ Tato liberální tradice vycházející z idealismu jakožto základního směřování oboru nachází poté největšího vyzyvatele v realismu, směru, který morální a právní aspekt vztahů mezi státy odsunul do pozadí (Plechanovová, 2003, 16).

orgány pro vládnutí, celostní reformu globálního politického a ekonomického řádu (Císař, 2004, 301). Podle Helda totiž samotná idea demokracie nestačí, je třeba disponovat silou potřebnou k nastavení či vynucení demokratických hodnot. Neoidealisté nově sdílí rezervovanost vůči globalizaci.

2.2.4. Liberální internacionalismus

Mezi autory liberálního internacionalismu patří Jeremy Bentham, zakladatel utilitarismu, tedy myšlenky, že štěstí, které je měřitelné, by mělo být dosažitelné pro co největší množství lidí⁶. K liberálnímu internacionalismu svými myšlenkami přispěl taktéž Adam Smith, který představil myšlenku oproštění trhu od státních zásahů – „V této představě samoregulujícího trhu se odráží liberální víra v přirozenou harmonii mezi střetávajícími se zájmy ve společnosti“ (Heywood, 2008, 63). Ideu oslabování státní moci a přirozenou shodu zájmů v mezinárodních vztazích prosazoval také Richard Cobden, který apeloval například na snižování vojenské složky státu vedoucí k omezení státní moci (Hammarlund, 2003, 112). Liberální internacionalisté počítali s možností trvalého míru a kladli taktéž důraz na tržní ekonomiku.

Mezi nejvýznamnější liberální myslitele však bezesporu patří Norman Angell, který ve svém díle „Velká iluze“ rozvíjí myšlenku interdependence, tedy vzájemné závislosti ekonomik světových mocností. Norman Angell zde vyvrací domněnku, že válka přináší materiální výhody, státy by proto měly spíše než vojenské střety volit cestu vzájemně výhodného mezinárodního obchodu a spolupráce. Přestože předpokladem nevýhodnosti války otřásl událostí první poloviny dvacátého století (v největší míře dvě světové války), argument vzájemné ekonomické závislosti přetrvává jako jeden z pilířů liberálního myšlení (Drulák, 2003, 75). „Člověku vlastní postupné opouštění konfliktu a přecházení ke kooperaci je jen dokončením adaptace organismu, tedy člověka, na své prostředí, tedy planetu,“ (Angell, 1911, 186). Z Angellova díla je tak patrná víra v pokrok a víra v nutnost spolupráce v mezinárodních vztazích.

⁶ The greatest happiness for the greatest number.

2.2.5. Neoliberální internacionalismus

Stejně jako v případě liberálního internacionalismu, i jeho neovarianta vychází z premis německého filosofa Immanuela Kanta (Doyle in Viotti, Kaupi, 1999, 235). Největším autorem spojovaným s neoliberálním internacionalismem je však Francis Fukuyama, který nachází jedinou možnou univerzální ideologii schopnou zajistit trvalý mír – liberální demokracii (Fukuyama, 2002, 59). Všechny ostatní cesty Fukuyama považuje za neúspěšné a jediné možné východisko tak vidí ve všeobecném přijetí liberálně-demokratických idejí v mezinárodní politice. Fukuyamovy argumenty posloužily v 90. letech pro legitimizaci superiority západem prosazovaných principů ekonomického liberalismu, univerzality lidských práv a demokracie (zejména v pojetí prosazovaném USA) a jako obhajoba pro globální export těchto zásad (Černý, 2013, 11). Vedle liberálně-demokratického modelu vlády sdílí neoliberální internacionalisté také pozitivní pohled na globalizaci, víru v pokrok a v neposlední řadě také apel na respektování lidských práv.

2.2.6. Liberální institucionalismus

Tento směr přichází po druhé světové válce, za postupného střízlivění předválečných ideálů. Liberální institucionalismus opouští normativitu a zaměřuje se na realističtější možnosti transnacionální spolupráce a z nich vyplývající možnosti mezinárodních zisků. David Mitrany přispívá svou teorií o nutnosti spolupráce pro vypořádání se s modernizací. Proto je podle něj důležitá integrace a přesun některých pravomocí na mezinárodní úroveň. Mitrany zároveň částečně vybočuje z vlivu tradičně-liberalistického myšlení, neboť silně pochybuje o samoregulačních schopnostech trhu a je taktéž zastáncem ekonomického plánování (Drulák, 2003, 75). Základní premisou liberálního institucionálního internacionalismu však zůstává důležitost mezinárodní a transnacionální spolupráce, přičemž na rozdíl od idealismu liberální institucionalisté nehledají řešení v globálních unitárních organizacích, ale věří, že k mezinárodnímu míru mohou přispět menší odborné organizace nezávislé na politice.

2.2.7. Neoliberální institucionalismus

Neoliberální institucionalismus je považován za nejvědeckější variantu liberalismu v mezinárodních vztazích. Tento směr do určité míry souhlasí s některými základními premisami realismu – stát je např. považován za hlavního a nejsilnějšího aktéra MV, který ve svém jednání sleduje maximalizaci zisku. Stát však není osamoceným aktérem v mezinárodních vztazích. Neoliberální institucionalisté pracují s dalším množstvím hráčů na nižších úrovních (např. mezinárodními organizacemi, nevládními organizacemi, zájmovými skupinami). Na základě liberálních východisek se neoliberální institucionalismus na druhou stranu hlásí k předpokladu důležitosti spolupráce na mezinárodní scéně, autoři si taktéž všímají rostoucí ekonomické interdependence mezi státy. Na rozdíl od neoliberálních internacionalistů ale odmítají představu tzv. obchodního liberalismu, tvrzení, že ekonomická provázanost plodí sama o sobě mír, přesto s internacionalisty sdílejí velkou část teoretických premis včetně přesvědčení o možnosti udržení míru v mezinárodních vztazích (Černý, 2013, 13). Mezi nejvýraznější postavy neoliberálního institucionalismu patří Robert Keohane a Joseph Nye. Ti si ve svých pracích (Keohane, Nye, 1972, 1977) všímají tzv. interdependence, tedy úroveň vzájemného propojení mezi západními státy v oblasti ekonomické, politické a bezpečnostní, přičemž tuto provázanost hodnotí jako trend vcelku pozitivní, přispívající ke stabilitě vzájemných vztahů (Drulák, 2003, 365). Premisy neoliberálního institucionalismu tak lze charakterizovat jako víru ve spolupráci v MV i přes anarchičnost jeho uspořádání, uznání státu jako hlavního aktéra, ne však jediného, a dále víru v možnost rozšiřování spolupráce na mezinárodním poli.

2.3. Internacionalismus v českém pojetí

Z předešlých odstavců je patrné rozlišení hlavních proudů v rámci liberálního myšlení v MV. Následující část představí specifický proud internacionalismu zakotveného v ČZP, který do určité míry z liberálního internacionalismu vychází, který je však do velké míry spojen s americkou zahraniční politikou a její historickou praxí. V této souvislosti budou kromě internacionalismu v zahraniční politice představeny další tři směry, které se v ČZP objevují – atlantismus, evropeismus a autonomismus.

2.3.1. Hledání původu v Americe

Pojem internacionalismus v zahraniční politice je nejčastěji spojován s politikou Spojených států amerických. Internacionalismus je v tomto případě dáván do protikladu k izolacionismu⁷, který byl stěžejní praktikou americké zahraniční politiky od svého vzniku až do roku 1940⁸ (Crothers, 2011, 22). Zlomový okamžik nastal s druhou světovou a poté i studenou válkou. Americká zahraniční politika změnila svůj kurz a začala se plně angažovat v mezinárodních záležitostech. Spojené státy hledaly cestu k vytvoření transatlantických vojenských aliancí stejně jako k vytvoření integrovaného světového systému ekonomiky, který by sblížoval dříve znepřátelené národy s USA i mezi sebou navzájem (tamtéž, 22). Přestože mnoho odborníků na americkou zahraniční politiku vnímá pojem internacionalismus značně odlišně⁹, pro následující práci je nutné se v následujících řádcích o definici internacionalismu pokusit.

Americký internacionalismus má za to, že Spojené státy by měly nabídnout světu americkou angažovanost a aktivně se podílet na utváření mezinárodní politiky, vyznačuje se tak ochotou a připraveností použít americkou moc a zasáhnout v nejrůznějších světových otázkách (Kozák, 2009, 24). Které jsou však oblasti této angažovanosti? Především obrana liberálně - demokratických hodnot, ze kterých americký systém čerpá. Těmito primárními hodnotami jsou základní lidská práva, tedy svoboda jednotlivce, ochrana soukromého vlastnictví, omezená vládní moc a nadřazenost právního řádu, v rovině ekonomické je poté akcentován kapitalistický systém založený na volném trhu, svobodě podnikání a opět,

⁷ Izolacionismus je myšlenkový proud podporující sledování čistě národních zájmů a s tímto pojmem spojený důraz na národní suverenitu.

⁸ Ačkoliv v ojedinělých případech americká zahraniční politika volila internacionalistický postup (válka v koloniích 1898 či první světová válka), jednalo se spíše o výjimky, po kterých se USA stáhly zpět k izolacionismu (Crothers, 2011, 22).

⁹ Tuto problematiku výstižně popsal Andrew Johnstone ve své knize „Internationalism“ z roku 2011.

soukromém vlastnictví (Kozák, 2009, 22). Internacionalismus lze tak v těchto souvislostech definovat jako víru v liberálně-demokratické hodnoty a ochotu k jejich prosazování.

2.3.2. Internacionalismus a česká zahraniční politika

Podle Petra Druláka sleduje Česká republika v zahraniční politice od svého vzniku internacionalistickou orientaci. A to i přesto, že kurz zahraniční politiky nabývá různého zabarvení podle personálního obsazení funkcí - ideové posuny jsou totiž menší, než by naznačovala stranická rétorika (Drulák, 2008, 401). Internacionalismus nicméně není jediným proudem zahraniční politiky ČR. Rozlišit lze dále atlantismus, evropeismus a autonomismus. Navzájem odlišitelné jsou tyto proudy především v důrazu, který kladou na vztahy s Evropskou unií a USA. Pro internacionalisty mají oba mocenské celky stejný význam. Oproti tomu pro atlantisty je důležitější bilaterální vazba na USA, zatímco kontinentalisté preferují styky s EU. Čtvrtá skupina, autonomisté, zdůrazňují národní suverenitu a z ní vyplývající unilateralismus. Z toho plyne, že autonomistická politika je unilaterální, atlantická bilaterální, kontinentální multilaterální a internacionalistická bilaterálně-multilaterální (Drulák, 2008, 396).

Co tedy znamená internacionalismus v pojetí ČZP? Drulák (2008, 372) rysy českého internacionalismu představuje na příkladu turbulentních událostí na české politické scéně mezi lety 2007 – 2009. Prioritami a určujícími body internacionalismu jsou podle něj dobré sousedské vztahy, aktivní členství v EU a NATO s podporou dalšího rozšiřování těchto dvou organizací, všestranná kooperace s USA a dalšími západními velmocemi, ekonomická spolupráce s dalšími zeměmi a v neposlední řadě přispívání k celosvětové ochraně lidských práv (tamtéž).

2.3.3. Operacionalizace českého internacionalismu

Pro účely následující práce je nutné nejen uvést výčet teoretických východisek vztahujících se k tématu, ale také stanovit konceptuální rámec pro výzkum. Proto bude z jednotlivých výše popsaných liberálních východisek – liberalismu jakožto filosofického směru, liberálního internacionalismu, amerického internacionalismu a českého internacionalismu coby diskurzu ČZP po roce 1989 – zoperacionalizován český internacionalismus, se kterým bude následující text dále pracovat.

Základním předpokladem liberalismu, ať už klasického či moderního, je víra v jedince a jeho svobodu, tedy *individualismus*, od nějž jsou odvozovány další premisy, např. víra v pokrok v MV a zařazení jiných aktérů kromě státu do procesu formování MV.

Liberální internacionalismus v mezinárodních vztazích pracuje převážně s konceptem nastolení světového míru, přičemž ten je podle jeho podporovatelů dosažitelný. Liberální internacionalismus tak definuje *víra v pokrok* a spolupráce států, dále *nutnost oslabení státní moci* a důraz na prosazování *tržní ekonomiky*.

Americký internacionalismus lze definovat jako ochotu a připravenost *bránit a prosazovat liberálně-demokratické hodnoty*, tedy základní lidská práva – svobodu jedince, ochranu soukromého vlastnictví, omezenou státní moc, nadřazený právní systém a ekonomiku státu založenou na volném trhu.

Český internacionalismus, proud zahraniční politiky inspirovaný oběma předchozími směry, definují čeští odborníci jako prosazování *dobrých susedských vztahů*, *aktivní členství v EU a NATO* s podporou dalšího rozšiřování těchto organizací, *všestrannou kooperaci s USA* a dalšími západními velmocemi, *ekonomickou spolupráci* s dalšími zeměmi a v neposlední řadě také přispívání k celosvětové *ochraně lidských práv*.

Internationalismus zahraniční politiky bude v této práci v souvislosti s výše zmiňovanými definicemi chápán jako diskurz, který klade důraz na svobodu jedince, ochranu soukromého vlastnictví a kapitalismus, nadřazenost právního systému, a lidská práva obecně s důrazem na nutnost jejich prosazování.

3. Metodologie

3.1. Výzkumné téma a motivace

Tématem výzkumu je zkoumání idejí, názorů a postojů Václava Havla obsažených v jeho esejích z let 1953 – 1989, tedy předtím, než se stal politikem. Toto téma je podle autorky vysoce zajímavé nejen kvůli tomu, že hledá nové souvislosti u pojmu, kterému se odborná literatura věnuje spíše okrajově. Dalším důvodem je použití diskurzivní analýzy s využitím opakovaného čtení textů, které nabízí lepší zasazení do souvislostí a nový úhel pohledu. Konečně, tato práce přispívá k prohloubení znalostí o českém internacionalismu v době, kdy je toto téma v měnícím se mezinárodním systému více než aktuální. Následující práce může být poté ve své teoretické části vodítkem pro všechny, kteří se o danou problematiku zajímají, a zároveň odrazovým můstkem pro další autorské počiny týkající se českého internacionalismu. V návaznosti na tuto práci bude možné např. začít s dalším výzkumem, např. s hledáním odpovědí na otázky typu: Byl dříve Havlův nebo český internacionalismus? Byl internacionalismus do české zahraniční politiky protlačen ze západu? Pokud ano, jakou roli v tomto procesu sehrál Václav Havel? Popřípadě by šlo do výzkumu zahrnout osoby formující podobně jako Havel polistopadovou zahraniční politiku ČR (např. díla Jiřího Dienstbiera ‚Snění o Evropě‘ z roku 1990 či ‚Od snění k realitě‘ z roku 1999).

3.2. Cíl výzkumu

Hlavním cílem výzkumu je analýza vybraných esejů Václava Havla mezi lety 1965 až 1983 a zjištění, do jaké míry se tyto eseje shodují s diskurzem ČZP po roce 1989. Tato práce má za cíl pomocí kritické diskurzivní analýzy Normana Fairclougha analyzovat diskurz prosazovaný Václavem Havlem a porovnat jej s vybranými prvky diskurzu české zahraniční politiky, internacionalismem.

3.3. Výzkumná otázka

Souhlasí premisy české zahraniční politiky po roce 1989, tedy premisy českého internacionalismu, s vybranými Havlovými esejemi?

3.4. Výběr esejů k analýze

Jednotlivé Havlovy eseje byly zařazeny k analýze kvalitativním způsobem. Po přečtení všech textů byly tedy vyselektovány ty, které měly souvislost s českým internacionalismem. Tyto eseje byly čerpány z Dokumentačního centra Knihovny Václava Havla, která shromažďuje, digitalizuje a zpřístupňuje písemnosti, fotografie, zvukové nahrávky a další materiály, které se Havla týkají (Dokumentační centrum). V archivech knihovny je k nalezení 145 Havlových esejů, první z roku 1953 a poslední z roku 1991. Z tohoto původního počtu bylo vyselektováno 29 esejů, které se explicitně týkaly politiky či politických názorů Václava Havla. I přesto, že eseje již prošly selekcí na základě relevantnosti, kritickou diskurzivní analýzou nelze zkoumat v prostorově i časově omezené bakalářské práci všechny Havlovy eseje týkající se politiky, resp. zahraniční politiky. Z 29 relevantních textů tak byly kritické diskurzivní analýze podrobeny 4 eseje, které jsou součástí následující kapitoly. Jedná se o eseje podobného rozsahu, které však odlišuje doba vzniku – první představený esej je z roku 1965, čtvrtý z roku 1983.

3.5. Limity výzkumu

Základním limitem provázejícím tuto práci je její délka, která neumožňuje zkoumání všech relevantních textů potřebných k podrobné analýze – redukcí počtu zkoumaných textů tak dochází k redukcí poznatelného. Prostor této práce zároveň limituje možnosti zkoumání kritickou analýzou – výzkum se bude tedy soustředit hlavně na druhou, interpretační fázi metodiky Normana Fairclougha, což znamená, že se autorka bude za použití lingvistické analýzy snažit zjistit, co je v textech produkováno, na vztahy mezi subjekty a na roli jazyka. Avšak i samotné využití kritické diskurzivní analýzy, jakožto metodiky zdůrazňující svůj normativní charakter, by mnozí pozitivisté mohli vnímat jako prvek limitující výzkum. Nicméně vzhledem k výzkumné otázce a tomu, že se práce bude zabývat hlavně druhým bodem Faircloughovy metodiky, otázka normativity nehraje výraznou roli pro následující práci. Jinými slovy, cíl této práce není normativní.

4. Praktická část – analýza vybraných esejů Václava Havla

4.1. O úhybném myšlení - projev na konferenci Svazu československých spisovatelů

V této eseji přednesené na konferenci Svazu československých spisovatelů v roce 1965 poukazuje Václav Havel na stav tehdejší socialistické společnosti i poměry mezi československými literáty, situaci, kterou je podle jeho názoru nutné změnit. V Havlově textu se projevuje ostrá a otevřená kritika tehdejšího režimu. Celá esej je navázána na článek z Literárních novin o spadlé římsce, která měla za následek ztrátu na životě jedné ženy. Na tomto článku, který používá jako odrazový bod pro svou argumentaci, Havel ilustruje pro něj nepřijatelný stav celé společnosti a volá po změně. V eseji se objevuje taktéž kritika vedení Svazu československých spisovatelů¹⁰.

Při představování článku, kterým svou esej začíná, Havel používá notnou dávku nadsázky a ironie, do určité míry se tak článku vysmívá: „Autor začal ujištěním, že by římsy z domů padat neměly, že je zajisté správné, je-li taková věc veřejností kritizována, a že je krásné, když dnes máme možnost podobné věci otevřeně kritizovat. Pak pokračoval úvahou o tom, jaký jsme vůbec celkově urazili ohromný kus cesty, ... Toto názorné ocenění vymožeností naší doby posléze autora dovedlo k otázce, jestli není dnes té kritičnosti přeci jen trochu moc, a k výzvě, abychom se nadále už neomezovali pořád jen na kritiku nějakých, jak říká, lokálních záležitostí, a abychom se soustředili na témata důstojnější lidského poslání a humanistického obsahu pojmu člověk.“

Na počátku eseje tak Havel uvádí zkrácenou verzi článku, který používá jako příklad komunistického myšlení, se kterým hluboce nesouhlasí a které podrobuje rozsáhlé kritice. Hyperboly jsou patrné ve slovech ‚ohromný kus cesty,‘ ‚ocenění vymožeností naší doby,‘ ‚pořád jen na kritiku,‘ ironii lze najít ve spojeních: ‚lokálních záležitostí‘ a ‚témata důstojnější lidského poslání.‘ Havel dále varuje před ‚prostředky zkonvencionalizovaného pseudoideologického myšlení, zahnížděného dnes tak povážlivě ve všech oblastech společenského života a způsobujícího mu nedozírné škody.‘ Podstatu tohoto myšlení vidí v tom, že ‚určité osvědčené dialektické figury zformoval a z fetišizoval do tuhého systému

¹⁰ Svaz (1949 – 1969) byl celostátní profesní a odborová organizace sdružující spisovatele, literární vědce, kritiky a v samostatné sekci též překladatele, která měla podle sovětského vzoru naplňovat doktríny komunistické kulturní politiky v literatuře (Bláhová, 2011).

myšlenkových a frazeologických schémat, jejichž aplikace na různé oblasti skutečnosti působí sice na první pohled dojmem jakéhosi chvályhodně zvýšeného ideologického vidění reality, ve skutečnosti však nepozorovaně zbavuje myšlení bezprostředního kontaktu s realitou, ochromujíc tak jeho schopnost do této reality účinně zasahovat.“

V tomto odstavci, stejně jako v celém textu, používá Havel velké množství dlouhých souvětí obsahujících mnoho přejatých slov, je tedy patrné, že svou odborností není tato esej určena široké veřejnosti, ale že se naopak soustřeďuje na užší obecnostvo československých literátů. Část slov je citově zabarvená, např. ‚zkonvencionalizovaného,‘ ‚pseudoideologického,‘ ‚zfetišizoval.‘ Opět se zde pracuje s hyperbolou – ‚nedozírné škody.‘

Havel varuje své obecnostvo také před ‚ritualizací jazyka.‘ ‚Slovo - jako takové - přestává být znakem pro kategorii, ale stává se samo kategorií; získává jakousi okultní moc proměňovat jednu skutečnost v druhou; neargumentuje se myšlenkami, ale pojmy... stačí, aby sadismus byl oblečen do honosného pojmu ‚porušování socialistické zákonnosti‘, a hned se nám už nejeví v tak zlém světle.“

Větší problém však Havel vidí v něčem, co pojmenovává jako ‚falešnou kontextualizaci,‘ která přispívá k ‚likvidaci skutečnosti.‘ ‚Bylo-li samozřejmé, že prvobytně pospolný člověk si uplácal své doupe tak, aby mu nespadlo na hlavu, musí být pro vyspělý moderní socialistický stát stejně samozřejmé zajistit lidem bezpečnou chůzi po ulici. Tím pro mě celá věc končí a všechna další ‚ale‘, ‚sice‘ a ‚i když‘ považuji prostě za kalení vody, zamlžování věci a nenormální odvádění řeči na jiné téma.“

Havel zde postupně upouští od komplexních souvětí, aby za použití hovorových výrazů zdůraznil logiku zdravého ‚selského‘ rozumu, čímž naznačuje, že problémů v Československu si nevšímá pouze ostrakizovaný intelektuál, ale že tuto situaci pociťuje každý ‚normální‘ člověk. Celkově poté Havel shrnuje praktiky podle něj aplikované v komunistickém režimem povolených médiích jako ‚úhybné myšlení,‘ tedy myšlení, které vždy nějakým způsobem uhne od jádra věci. ‚Když se totiž zcela logicky říká, že přehradu vybudovali lidé, a nikoli atmosféra budování, musí se také přiznat, že falešná udání a fingované dokumenty neudělala atmosféra kultu osobnosti, ale rovněž konkrétní lidé. Všechno ostatní není nic jiného než úhyb.‘ Zde Havel poukazuje na konkrétní režimní praktiky.

Jako protiklad úhybnému myšlení je v eseji uvedeno tzv. myšlení věcné. To je spojeno s výrazy *důsledný, skutečný, zdravý rozum, správné poznání*. Je patrné, že tento způsob je Havlovi

blízký, ačkoliv se jej snaží podpořit neutrálními výrazy. Oproti tomu úhybné myšlení je spojeno s výrazy *polovičatý, fráze, deformovaný rozum, teorie šikanující praxi*.

Havel pokračuje popisem atmosféry v literárním světě Československa. Ve spojení se zakázanou literaturou pronáší větu, která je aplikovatelná i na ostatní sektory sociální reality: „Nesmíme totiž zapomínat, že všechno dobré a pozitivní se dříve nebo později stejně prosadí, taková je historická nutnost.“ Havel zakončuje svou esej jednoznačným apelem na pravdu, kterou metaforicky přirovnává k živému jádru: „Jedinou cestu vidím v klidné a důsledné věcnosti, v upřímnosti, v rozmyslu, a nikoli odvaze, ale přirozené potřebě vidět věci tak, jak jsou, a nazývat je jménem, které neuhýbá žádným směrem od jejich živého jádra.“

Kromě Havla na konferenci Svazu československých spisovatelů s kritikou vystoupili také další spisovatelé, např. Ivan Klíma či Pavel Kohout. Zlepšení poměrů však přes jejich apely nenastalo. Měsíčník *Tvář*, jehož se v této eseji Havel mimo jiné také zastával, neuspěl v odporu vůči silnému politickému tlaku a v souvislosti se zásadním snížením rozpočtu ukončil svou činnost ke konci roku 1965. Po svém vystoupení v roce 1967 na sjezdu československých spisovatelů, ve kterém odsoudil zejména praktikování cenzury svobody projevu, byl poté Havel vyňat z kandidátní listiny vedení Svazu československých spisovatelů.

4.2. Na téma opozice – březen 1968

Esej ‚Na téma opozice‘ psal Havel několik měsíců před vstupem vojsk Varšavské smlouvy na území Československa, tedy v atmosféře pražského jara, jevu, který začal jako opožděný pokus komunistické strany o destalinizaci země, jež toužila po zásadních změnách. Proto také záhy, vlivem spontánního pohybu společnosti, přerostlo pražské jaro v proces, který začal odbourávat nejen stalinské dědictví, ale i základní charakteristiky režimu (Vondrová, 2008). Havel v eseji ‚Na téma opozice‘ reaguje na objevivší se debaty ohledně možného politického uspořádání Československa, konkrétně možnosti vzniku reálné politické opozice. Většina práce se věnuje kritice dosavadních návrhů, které Havel v první části představuje, aby každý z nich ukázal jako nedostatečný či neproveditelný.

Jako první se Havel staví proti návrhu, aby kontrolní funkci opozice plnilo veřejné mínění opírající se o prvky masové komunikace. „... veřejné *mínění* (například tisk) může účinně kontrolovat a tím zkvalitňovat moc jen tehdy, má-li na ni také *mocenský* postih, může-li totiž vyústit do veřejného *rozhodování* (například volbami).“ Rovněž předpoklad vnitrostranické opozice v rámci KSČ považuje Havel za neuskutečnitelný. Myšlenku nezávislých jednotlivců pracujících v různých politických orgánech Havel rovněž zavrhuje, podle něj je to „přímo kabinetní ukázkou principu vyřizujícího opozici ještě dřív, než vznikla.“ Ani eventuální kontrola vlády nebo přímo opozice zastávaná zájmovými organizacemi není podle Havla „žádné zásadní a skutečné řešení.“ Konečně, Havel se staví taktéž proti konstituci opozice obrodou tehdejších nekomunistických stran sdružených v Národní frontě. „... obávám se, že tyto strany se za posledních dvacet let, kdy se jejich orgány nevzmožily na nic jiného než na otrocké přizvukování všemu, co dělala vedoucí strana, natolik zkompromitovaly, že výhoda této cesty (existující aparát, tisk apod.) nemůže vyvážit její nevýhodu: obtížnost znovunabytí ztracené důvěry.“

Jmenováním všech příčin či negativním označováním těchto možností se Havel snaží navodit dojem nedostatečnosti a logické nemožnosti fungování těchto alternativ, čímž si připravuje půdu pro legitimizaci svého stanoviska, které vzápětí prezentuje. „Polovičatost všech těchto koncepcí má tedy, jak se ukazuje, společnou příčinu: žádná z nich neumožňuje skutečnou *volbu*. Opravdu: o demokracii lze vážně mluvit jen tam, kde má lid možnost, jednou za čas, svobodně si zvolit, kdo mu má vládnout. Což předpokládá existenci aspoň *dvou souměřitelných alternativ*. Totiž dvou svéprávných, rovnoprávných a navzájem na sobě

nezávislých politických sil, z nichž obě mají tutéž šanci stát se vedoucí silou ve státě, rozhodne-li tak lid ... Skutečným zdrojem našich záruk je něco jiného: veřejná a zákonná *soutěž o moc*.“ Tímto označením soutěže o moc jako zdroje záruk Havel legitimizuje svůj požadavek na změnu politického systému. Tato změna však není stavěna do opozice vůči existujícímu politickému uspořádání. Havel předpokládá, že „jedinou skutečně konsekventní a v našich podmínkách skutečně účinnou cestu k ideálu demokratického socialismu je tedy (samozřejmě: jen do chvíle, než mě někdo přesvědčí o nějakém lepším řešení) obrozený a socialistické společenské struktury odpovídající *model dvou stran*.“ Patrná je tak snaha o dialog s politickými elitami, ne svržení existujícího vládnoucího systému.

Od návrhů na opozici se Havel v dalších odstavcích přesouvá k vyzdvihování hodnot, které by měla nová, opoziční strana bránit. Jedná se o hodnoty demokratické, s velkým důrazem na individualitu, kterou Havel staví do kontrastu s tehdejší stavem společnosti. „Důraz na váhu nadosobních kategorií a obecných společenských ideálů, jejichž jménem byl v letech diktatury potlačován nárok člověka na jeho individuální osud, přivedl totiž, jak je dnes častokrát konstatováno, tento národ - zvláště v době postupné degenerace systému, vyznačující se direktivním řízením společnosti odosobněnou stranickou byrokracií s jejím všeuchvacujícím a skutečnosti odcizeným frazeologickým rituálem - na pokraj morální krize; všeobecná pracovní demoralizace je jen přirozeným produktem tohoto degenerujícího systému ve sféře hospodářské.“

V tomto odstavci je patrné představení logického vyústění v dopadu represe individualismu na ekonomiku – z hospodářské degenerace viní Havel potlačování nároku člověka na jeho individuální osud, tedy direktivní řízení systému odosobněnou byrokracií. V hyperbolickém spojení ‚všeuchvacujícím a skutečnosti odcizeným frazeologickým rituálem‘ je patrný apel na pravdu.

„Tato nová strana by mohla daleko rychleji a radikálněji postavit do středu zájmu opět lidskou individualitu a konkrétního jedince udělat opět *mírou společnosti a systému*. Nikoli ovšem tak, že by si abstraktum člověka vybrala jako východisko nového frazeologického rituálu, ale docela jednoduše a prakticky: zájmem o konkrétní lidské osudy, nefiltrovaným různými apriorními ideologickými distancemi od jeho bezprostřední a bezvýhradné naléhavosti; bojem o konkrétní lidská práva, nároky a zájmy; konkrétní, aktivní a opět bezvýhradnou rehabilitací takových donedávna „metafyzických“ hodnot, jako je svědomí, láska k bližnímu, upřímnost, soucit, důvěra, pochopení apod.; novým pojetím lidské důstojnosti; ohledem na osobnost a mravní

kontinuitu vůdců atd. atd.“ V tomto odstavci shrnuje Havel vše, co pokládá za důležité. V prvním souvětí dvakrát za použití příslovce ,opět‘ navozuje pocit, že lidská individualita byla již jednou rýskou vah společnosti, přičemž navázání zpět na tuto tradici je více než nezbytné. Dále poté Havel apeluje na morálku a lidská práva, která by měla být prosazována ve veřejném životě.

Od představení pro blízkou budoucnost ideálního politického uspořádání tak Havel přechází k hodnotám, které podle něj hrají významnou roli pro fungování národního celku. Havel jde však ve svých úvahách ještě dále, další oddíl věnuje nutnosti rehabilitace všech komunistickým režimem poškozených občanů, kteří „museli léta trpět... za to, že některé věci věděli dříve, než k nim dospěli komunisté.“ Havel jmenuje širokou škálu postižených, od studentů, emigrantů, až po zemědělce, drobné živnostníky, univerzitní profesory, spisovatele a venkovské kněze. Z tohoto nároku kladeného na vládnoucí politickou elitu je patrná naděje na změnu poměrů.

4.3. Český úděl? – únor 1969

Ačkoliv tuto úvahu od předchozí eseje dělí necelý rok, obě vychází z naprosto odlišných poměrů. „Na téma opozice“ provázela naděje na celospolečenskou změnu, kdežto „Český úděl?“ vznikl po intervenci vojsk Varšavské smlouvy, měsíc po tom, co se na Václavském náměstí upálil Jan Palach. Tuto dobu lze shrnout jako relativně občansky aktivní, i když za stále se zhoršujících podmínek - byla to určitá přípravná fáze na počátek normalizace (Nevoralová, 2014, 54).

Stejně jako v případě prvního analyzovaného textu v této práci, projevu na konferenci Československých spisovatelů z poloviny 60. let, i v počátku eseje s názvem „Český úděl?“ se Václav Havel uchyluje k ironii. Havel v tomto eseji reaguje na článek „Český úděl“ od Milana Kundery, který vyšel necelé dva měsíce předtím v Listech. Kundera v něm chválí chování československého národa během pražského jara i bezprostředně po intervenci, přičemž Čechům a Slovákům přiznává vlastnosti zdravého vlastenectví a kriticismu, které chápe jako největší národní ctnost (Kundera, 1968).

„Všechny nás - totiž celý český národ - musí nepochybně potěšit, dozvídáme-li se, že za svůj srpnový postoj jsme získali uznání i od Milana Kundery, tohoto jakoby lehce skeptického intelektuálního světáka, který byl vždycky náchylný vidět spíš naše záporné stránky.“ Havel již v samém počátku karikuje Kunderovu osobnost jako „lehce skeptického intelektuálního světáka,“ čímž sarkasticky předestírá možný názorový střet a snaží se své publikum (čtenáře časopisu Tvář) přiklonit na svou stranu, když míní, že Kunderovy vývody „bohužel – přes všechnu rozšafnou moudrost – zapadají do téže tradice sebeobdivných obrozenecko-vlasteneckých preludů, od které se jejich autor tak energicky distancuje.“ Za ironického použití pleonasmu „rozšafná moudrost“ tak znovu dochází k delegitimizaci samotné Kunderovy osobnosti. Po tomto úvodu Havel přechází k představení stanoviska, které podle něj Kunderův článek obhajuje.

„Vždycky totiž, když nemá český vlastenec dost odvahy (bez níž je ovšem skutečný kriticismus nemyslitelný) podívat se tváří v tvář kruté, ale *otevřené* přítomnosti, přiznat si všechny její problematické aspekty a vyvodit z toho bezohledně příslušné konsekvence, byť by musely být nasměrovány i do vlastních řad, obrací se k lepší, ale už *uzavřené* minulosti, kdy byli všichni jednotni; na jejím ocenění nelze totiž už celkem nic zkazit, je to bez rizika, všem se tím lze zavděčit, a lze si dokonce takovým odkazem k minulé národní slávě docela dobře nalhat, že je

vlastně všechno v pořádku, protože Češi jsou staří kabrňáci.“ V tomto souvětí dává Havel sarkasticky do kontrastu Kunderovy myšlenky se svými názory. Havel zmiňuje nutnost aktivního jednání v přítomnosti, přičemž usuzuje, že názory podobné těm Kunderovým naopak inklinují k odklonu od tohoto cíle. Míra osobní zainteresovanosti je patrná v expresivním spojení ‚staří kabrňáci.‘

„Nic naplat: dnes máme únor a každý odkaz k srpnu zastírající únorové problémy staví ve skutečnosti smysl toho, co rozumíme „srpnem“, na hlavu: vždyť nechceme-li ztratit poslední zbytky toho, co jsme se tehdy snažili zachránit, nezbývá nám než prostě vstoupit do dnešní pře.“ Havel nadále urguje aktuálnost boje za „předsrpnové“ hodnoty a lidská práva. „Byl to přece zároveň velký vzájemný slib, že od určitých hodnot nikdy neustoupíme!“ Podle něj totiž srpnovou intervencí nutnost boje za tyto hodnoty neskončila a je nutno vytrvat v jejich prosazování. Proto se obrací ostře proti názorům oslavujícím minulost. Podle Havla je důležité další aktivity zakládat na přítomnosti, proto pokládá několik řečnických otázek, na nichž se snaží poukázat na stav v tehdejší společnosti. „Ale vydržely ty hlavní, základní věci, ty, z nichž by mělo všechno ostatní vyplývat a které by to měly zaručovat? Vydržela například svoboda slova a svoboda shromažďovací?... Vydržela naděje na suverénní zahraniční politiku? Vydržela naděje na morálně pracovní obrodu národa? A pokud nevydrželo tohle, - může vůbec vydržet natrvalo i ta míra právní jistoty, kterou ještě zatím máme?“ Poslední otázkou předkládá Havel možnost zhoršení poměrů ve společnosti. Snaží se přimět veřejnost k tomu, aby setrvala ve svých nárocích na změnu poměrů, vyzdvihuje aktivní občanství a vědomé snahy o zlepšení situace. Havel se také snaží navodit faktickou správnost a kritičnost svých idejí, když Kunderovy myšlenky obsažené v článku označuje výrazy jako ‚pseudokritický iluzionismus,‘ ‚fátum,‘ ‚abstrakta zastírající konkrétní odpovědnost.‘

„... myslím si, že především my sami jsme strůjci svého osudu, z toho nás nevysvobodí ani výmluva na sobectví velmocí, ani na naši geografickou polohu, ani odkaz k staletému údělu balancovat mezi suverenitou a podmaněním ... abych zdůraznil, co jsem řekl: náš osud záleží na nás,“ vyzdvihuje Havel nutnost aktivního občanství s důrazem na důležitost činnosti každého jednotlivce.

„Budeme-li si namlouvat, že země, která chtěla zavést svobodu slova - cosi, co je ve většině civilizovaného světa samozřejmostí - a která chtěla zabránit kvůli tajné policii, stanula kvůli tomu ve středu světových dějin, nestaneme se vážně ničím jiným než samolibými šmoky,

směšnými se svým provinciálním mesianismem!“ V tomto souvětí dochází za použití expresivního výrazu ‚samolibý šmok‘ zasazeného do věty zvolací ke gradaci celé eseje.

Havel tak varuje před Kunderovou představou českého údělu, která by mohla „ochromit československou národní komunitu na celá desetiletí.“ Havel však dále vyzdvihuje další dva prvky liberální demokracie – svobodu a svrchovanost zákonu, jejichž absenci v tehdejší politickém systému považuje za neakceptovatelnou. „Svoboda a zákonitost jsou prvními předpoklady normálně a zdravě fungujícího společenského organismu, a pakliže se nějaký stát pokouší po letech absence je obnovit, nedělá nic historicky nedozírného, ale snaží se prostě odstranit své vlastní nenormálnosti.“

Havel poté předkládá podle jeho názoru jediné možné řešení současné situace: „... naší jedinou možností je vyvodit z toho, co se stalo, všechny patřičné konsekvence, zbavit se všech iluzí a jednoznačně se rozhodnout, co vlastně chceme a co pro to musíme dělat; nenamlouvat si přitom, že to, co děláme, je něčím víc, než čím to je, ale tím víc se o to prakticky, denně, houževnatě a s jasným vědomím všech rizik bít; a hlavně neukolébávat se sebelichotivými a sebeobelhávajícími řečmi o své národní inteligenci, moudrosti, kultuře, o kráse svých minulých činů a fatálně nám souzené tíze našeho národního údělu.“

4.4. Odpovědnost jako osud - říjen 1983

Jedním z hlavních motivů pro sepsání této eseje byl pro Václava Havla téměř čtyřletý pobyt ve vězení, kam jej komunistický režim odsoudil za „podvracení republiky.“ Do poloviny 80. let se režim v Československu nadále rigidně držel normalizační linie, přičemž jakékoli reformy byly považovány za vysoce nežádoucí. V tomto prostředí, mimo jiné oslaben těžkým zápalem plic, napsal Václav Havel esej „Odpovědnost jako osud,“ v níž reagoval na knihu „Český snář“ svého přítele a spoludisidenta Ludvíka Vaculíka. Oproti předchozí esejí směřované vůči Milanovi Kunderovi Havel s Vaculíkovými idejemi naprosto souhlasí. Havel upozorňuje, že se nejedná jen o literární dílo, ale že toto dílo zasahuje do dalších důležitých oblastí lidského jednání, čímž mu přiznává univerzální platnost. Vaculíkova kniha „Český snář“ podle Havla pojednává o krizi soudobého lidství i o heroismu a tragice člověka pokoušejícího se této obecné krizi vzepřít a hledat znovu svou ztrácející se integritu.

„*Český snář* ovšem není zdaleka jen tím. Jako zpráva vskutku důkladná a pronikavá musí nutně - jako vše v literatuře, co je v nějakém směru hluboké a pronikavé - své téma přesahovat.“ Havel jako tento pomyslný přesah vnímá to, že ačkoliv Vaculík v *Českém snáři* píše hlavně o svém (disidentském) životě, „vypovídá tím zároveň velmi přesně o společnosti, ... tom zvláštním orwellovském světě, v němž všechno pravdivé, smysluplné, osobité a na vládní ideologii jakkoli nezávislé je předmětem trvalé a všestranné pozornosti policie...“ Havel přirovnává tehdejší komunistický režim v Československu k dílu George Orwella, 1984.

Je patrné, že Vaculíkův „*Snář*“ je Havlovi blízký, mimo jiné také proto, že pojednává o problémech, kterými se Havel zabývá a o nichž v mnohých esejích pojednává, tedy o „krizi soudobého lidství i o heroismu a tragice člověka pokoušejícího se této obecné krizi vzepřít a hledat znovu svou ztrácející se identitu.“ Havel tak ve své esejí Vaculíkovo postoj a ideje legitimizuje. „Je to bez vysvětlení, protože to je jasné: nelze přece, aby se nevyjádřil s kolegy-spisovateli k tomu, že jednomu z nich vzali občanství! Když se sepsání a zorganizování příslušné petice nepodjal jiný, musí se toho přece ujmout on! Nelze přece, aby mlčel k tomu, že jiné jeho přátele zavřeli za to, že se zastávali nespravedlivě stíhaných (navíc těch neznámých, „normálních“, obyčejných) lidí!“ Ve všech třech souvětích Havel používá vykřičníky, anaforicky opakuje slovní spojení „nelze přece,“ legitimizuje Vaculíkovo počínání, které generalizuje a vztahuje na celou disidentskou obec, sebe nevyjímaje.

Dále Havel pokládá řečnickou otázku, na kterou si sám odpovídá. „Proč ale vlastně nelze? Z pochopitelného důvodu: jeho odpovědnost, jeho slušnost, jeho cit pro solidaritu a pro spravedlnost mu to nedovolí. Jinými slovy: přesně ta jeho vlastní lidská integrita, která se cítí být trvale ohrožována rolí „disidenta“, ho nutí zase a znovu provozovat „disidentství“, být „disidentem.“ Vaculíkovi, stejně jako celé disidentské tradici, připisuje Havel lidské kvality jako slušnost, cit pro solidaritu a odpovědnost. Z textu je patrné, že se s Vaculíkovou osobností do velké míry identifikuje, že s ní identifikuje celý disent, jakkoliv toto označení ve většině svých ostatních textů odmítá.

Václav Havel několikrát ve svém eseji explicitně zmiňuje odpovědnost, dvakrát krátce po sobě poté používá spojení „odpovědnost jako osud.“ Kromě odpovědnosti Havel přikládá nemalý důraz na pravdu. Podle něj je totiž „pravda vždy už určitým řešením.“ „Člověk, který (opět: mimo jiné) valí svůj sisyfovský balvan; valí ho přesto, že ho to nebaví, a přesto, že ví, že ho stěží někam dovalí; který ho valí prostě proto, že nemá jinou možnost, jak být sám sebou a aspoň tak dát životu smysl. A odkrýt tím obzor naděje.“ Tímto souvětím se Havel snaží legitimizovat svou činnost – svůj boj proti komunistickému režimu podstupuje navzdory vědomí, že pravděpodobně nebude úspěšný, své postoje předkládá jako jediné možné východisko, jediný způsob, jak se nezpronevěřit sám sobě a svým hodnotám. V této aktivitě vidí Havel jediný způsob, jak dát životu smysl a odkrýt obzor naděje, přičemž tato metafora není v textu dále rozebírána.

5. Závěr

Tématem této práce bylo zkoumání idejí, názorů a postojů Václava Havla obsažených v jeho esejích z let 1953 – 1989, tedy předtím, než se stal politikem. Hlavním cílem výzkumu se stala analýza čtyř vybraných esejů mezi lety 1965 až 1983 s využitím kritické diskurzivní analýzy Normana Fairclougha. Práce zkoumala diskurz prosazovaný Václavem Havlem, přičemž hledala odpověď na otázku, zda souhlasí premisy české zahraniční politiky po roce 1989, tedy premisy českého internacionalismu, s vybranými Havlovými esejemi.

V první části práce byla nejdříve pro představení teoretických východisek a zasazení do kontextu prezentována kritická diskurzivní analýza. Na ni navázalo představení teoretické linie propojující liberalismus coby filosofický směr a jeho dělení na klasický a moderní liberalismus s českým internacionalismem. Na tomto základě byl představen liberalismus jakožto směr mezinárodních vztahů. Pro pochopení rozdílů mezi jednotlivými liberálními směry v mezinárodních vztazích byly krátce prezentovány jednotlivé směry liberalismu v MV, idealismus, internacionalismus a institucionalismus, a jejich neovarianty. Pro potřeby následujícího výzkumu byl v návaznosti na linii liberalismus – jeho směry v MV – americký internacionalismus – český internacionalismus, operacionalizován internacionalismus v ČZP jakožto diskurz, který klade důraz na svobodu jedince, ochranu soukromého vlastnictví a kapitalismus, nadřazenost právního systému a lidská práva obecně s apelem na jejich univerzálnost a nutnost jejich prosazování. Ve čtvrté, výzkumné části byly poté jednotlivé Havlovy eseje zařazeny k analýze, a to kvalitativním způsobem, kdy z 29 relevantních textů byly ke kritické diskurzivní analýze vybrány 4 eseje.

V první analyzované esejí, ‚O úhybném myšlení‘ z roku 1965, kritizuje Havel stav celé tehdejší socialistické společnosti, stav mezi československými literáty i samotné vedení Svazu československých spisovatelů, na jehož půdě svou esej přednesl. Havel na příkladu článku uveřejněného v Literárních novinách ukazuje způsob komunistického myšlení. Tomuto myšlení, které označuje jako úhybné, připisuje dva průvodní jevy, které nazývá ‚ritualizace jazyka‘ a ‚falešná kontextualizace.‘ Ritualizace jazyka znamená postupnou nadvládu slova nad skutečností. Falešná kontextualizace jde poté podle Havla ještě dále, když se prostřednictvím ritualizace jazyka snaží o likvidaci skutečnosti jako takové a odvádění pozornosti na jiná témata. V kontrastu k tomuto úhybnému myšlení představuje Havel tzv. myšlení věčné, přičemž z textu je patrné, že je zastáncem tohoto způsobu myšlení. Havlova esej je tedy jednoznačným apelem na pravdu, kterou nazývá mimo jiné živým jádrem věcí. Kromě kritiky

režimu a apelu na pravdu Havel zdůrazňuje také naději v pokrok a lepší zítřky, když považuje za historickou nutnost, že všechno dobré a pozitivní se dříve nebo později stejně prosadí.

Ve druhé zkoumané eseji, „Na téma opozice“ z března 1968, reaguje Havel na společenskou diskuzi ohledně možnosti vzniku politické opozice v tehdejší Československu. Havel v této souvislosti věnuje první část eseje výčtu podle něj existujících návrhů, které poté jeden po druhém představuje s vysvětlením, že je nedostatečný či neuskutečnitelný. Havel dosahuje logického závěru tvrzením, že žádný z jím představených systémů nepředstavuje skutečnou volbu, přičemž možnost lidu svobodně si zvolit, kdo mu má vládnout, je podle něj základním prvkem demokracie. V tomto směru je racionálním vyústěním Havlovy eseje potřeba alespoň dvou rovnoprávných a na sobě nezávislých politických subjektů. Havel tak legitimizuje svůj požadavek na změnu poměrů s cílem ve svobodných a veřejných volbách zakotvených v zákoně. Dále Havel představuje hodnoty, které by podle něj měla nová, opoziční strana bránit. Těmito hodnotami jsou základní lidská práva, přičemž velmi patrný je důraz na individualitu a pravdu, jež mohou být vodítkem z Havlem předkládané morální krize společnosti. Jedině se poté podle Havla má stát mírou společnosti a systému. Mezi primární hodnoty poté Havel zahrnuje svědomí, lásku k bližnímu a upřímnost. Z druhé eseje je patrná víra v nadcházející změnu poměrů, spatřitelná ve výčtu reálných nároků kladených na vládnoucí elity. Tato víra se do určité míry, i když modifikována, objevuje taktéž ve třetí zkoumané Havlově eseji, „Český úděl?“

Tato úvaha vznikla na počátku roku 1969, po intervenci vojsk Varšavské smlouvy, za stavu blížící se normalizace. Stejně jako v předchozích dvou analyzovaných esejích se zde Václav Havel uchyluje k použití ironie. Hned na počátku, při představování článku, na který reaguje, delegitimizuje Kunderovu osobnost, jehož myšlenky poté označuje za fátum či kýčovitou představu, která nemá co do činění s pravdou. Havel znovu apeluje na individualismus, aktuálnost boje za lidská práva a nedělitelnost lidských hodnot. Touto esejí vyzývá společnost k lpění na požadavky, které byly artikulovány během pražského jara, i přes tehdejší měnící se situaci. Jedině za stavu vytrvání má podle něj společnost naději na změnu politického systému. Kunderův postoj je poté podle Havla nebezpečný pro svou moc ochromit československou národní identitu na desetiletí dopředu. Kromě jednoznačného apelu na individualismus a pravdu jmenuje Havel také předpoklad svobody a zákonitosti jakožto premisy pro zdravě fungující státní celek.

Poslední příklad Havlova myšlení tato práce nabízí v analýze Havlovy „Odpovědnosti jako osud,“ kterou napsal po téměř čtyřletém pobytu ve vězení. Havel v této eseji na příkladu knihy

„Český snář“ Ludvíka Vaculíka představuje čtenáři svůj pohled na svět, který se podle něj nachází v mravní krizi, a hledá možné východisko z této situace. Podle Havla je nejaktuálnějším problémem obecná krize soudobého lidství, ve které jedinec ztrácí svoji identitu. Ve spojení s disidentstvím Havel vysvětluje Vaculíkovy, resp. svoje důvody pro boj s komunistickou mocí. Havel připisuje Vaculíkovi a potažmo také sobě a celé disidentské obci vlastnosti jako je odpovědnost, slušnost, cit pro solidaritu a spravedlnost. Odpovědnost jedince je v této eseji zmiňována explicitně několikrát, přičemž dvakrát ve spojení „odpovědnost jako osud.“ Mimo jedince a jeho odpovědnosti vidí Havel řešení soudobé krize také v apelu na pravdu, která je podle něj řešením sama o sobě. V jedinci, jeho smyslu pro odpovědnost a pravdu vidí poté Havel naději na lepší budoucnost.

Z analýzy čtyřech textů v souvislosti s výzkumnou otázkou vyplývá, že Václav Havel ve svých esejích kladl důraz na svobodu jedince, nadřazenost právního systému a lidská práva a jejich univerzalitu. Nejčastěji byla v Havlových textech zmiňována pravda, apel na ni lze najít ve všech čtyřech esejích. Pravda byla přitom brána jako hodnota sama o sobě, přičemž Havel zdůrazňoval její singularitu – nemožnost operovat s více verzemi. Následuje individualismus a svoboda jedince, tento pojem je však v Havlově pojetí nerozlučně spjat s odpovědností jedince k činům vedoucím k překonání morální krize současné společnosti. Tato krize se poté nevztahuje pouze na Československo v 60. až 80. letech, ale na celé mezinárodní prostředí. Individualismus byl k nalezení ve druhé, třetí a čtvrté zkoumané eseji. Apel na zákonitost, kterou lze propojit s důrazem na nadřazenost právního systému, je patrná ve druhé a třetí eseji. Konečně, důraz na prosazování základních lidských práv je Havlem propagován v jeho odvolávání se na odpovědnost jedince za stav celku. Je nutné zmínit, že v důrazu na tyto hodnoty si Havel v jednotlivých esejích neprotiřečí, jeho ideje jsou jednotné. Naopak ochranu soukromého vlastnictví a kapitalismus ve čtyřech zkoumaných esejích nalézt nelze. Několikrát je zmiňována krize československého hospodářského systému způsobená špatným režimním systémem, avšak jednoznačná distinkce svobody majetku či preference určitého ekonomického řádu není z textu patrná.

Konečně, z analýzy vybraných textů lze soudit, že diskurz české zahraniční politiky po roce 1989 souhlasí až na jednu výjimku s diskurzem prosazovaným Václavem Havlem. Tato práce neměla za cíl kauzální zjištění, proč se v Havlových textech neobjevoval explicitní apel na kapitalismus a tržní ekonomiku, přesto (nebo právě proto) by mohlo být do budoucna zajímavé vést výzkum tímto směrem. Za další, jak již bylo zmíněno na počátku třetí kapitoly,

v návaznosti na výsledky této práce může příští výzkum zajímat, zdali byl nejdříve Havlův, nebo český internacionalismus, zdali k tomuto stavu přispěly některé síly zvenčí, nebo zdali a jak byl Havlův diskurz odlišný v jeho před a po-listopadové činnosti, přičemž ideálně by v rámci tohoto výzkumu měly být podrobeny analýze zbylé Havlovy eseje. Na výše zmíněné otázky či domněnky by však nebylo možné odpovědět bez základního textu uvádějícího výzkumníka do kontextu, o což se následující práce pokusila. Ačkoliv již bylo Václavu Havlovi věnováno mnoho děl, jen zlomek z nich se zabývá českou zahraniční politikou, resp. českým internacionalismem. Tato práce tak přispěla k prohloubení znalostí o českém internacionalismu v době, kdy je toto téma v měnícím se mezinárodním prostředí více než aktuální.

6. Použitá literatura

6.1. Eseje Václava Havla použité v práci

HAVEL, Václav. (1965). Projev na konferenci Svazu československých spisovatelů, 'O úhybném myšlení,' 9. června 1965

HAVEL, Václav. (1969). Český úděl?. Tvář. roč. 1969, č. 2.

HAVEL, Václav. (1968). Na téma opozice, Literární listy, 4. 4. 1968

HAVEL, Václav. (1983). Odpovědnost jako osud, 15.10.1983

Dokumentační centrum, Václav Havel Library [online]. Praha [cit. 2017-12-09]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/index.php>

6.2. Eseje nepoužité v práci

Nicota, 1953

Otokar Březina - básník vůle, 1953

Po roce sochařské práce, 1953

Americká poezie, 1954

Několik portrétů, 1954

Nad druhými narozeninami 36, 1954

Básník dnešní doby, 1956

Poezie Jiřího Koláře, 1956

Děj v poezii Vladimíra Holana, 1957

K otázce tzv. apolitičnosti mladých, 1957

K problému Shakespeare a film, 1957

Nad prózami Bohumila Hrabala, 1957

Několik poznámek o filmech Marcela Carné, 1957

Nové cesty, 1957

Problém pseudomoderního umění, 1957

Spoonriverská antologie, 1957

Vlčí jáma, 1958

Poezie Vítězslava Nezvala, 1958

Pan profesor Hannibal, 1958
Humor Miroslava Horníčka, 1959
Kybernetika a divadlo, 1959
Několik slov k Paravanu, 1959
O Laterně magice, 1959
Blažek zase jako dramatik, 1960
Etika a život, 1960
Na okraj mladých pražských scén, 1960
O Josefu Kemrovi a nejen o něm, 1960
Poznámka ke hře Rodinný večer, 1960
Problém divadelní recenze, 1960
Úvodem ke svazku Články, 1960
Fotografie Miloně Novotného, 1961
Herecká osobnost Rudolfa Hrušínského, 1961
Na okraj Švédské zápalky, 1961
Nahatej král, 1961
O fotografiích Viktora Radnického, 1961
Pravda života a pravda jeviště, 1961
Ubu králem, 1961
Veřejné divadlo snů, 1961
Bohdanová na houpačce, 1962
Divadlo, které neví, že je divadlem, 1962
KHRK, 1962
Kolem herectví Miloše Kopeckého, 1962
Krise a její příčiny, 1962
Londýnská zlodějka Georgese Neveuxa, 1962
Záludný dar, 1962
Několik poznámek ze Švédské zápalky, 1962
DVANÁCT ROZHŇEVANÝCH MUŽŮ, Režijní poznámka, 1962
Anatomie gagu, 1963
Josef Čapek, 1963
O básnickém pásmu Ludvíka Kundery, 1963
Radokova práce s herci, 1963
Text do katalogu výstavy Jiřího Janečka, 1963

Autoportrét, 1964
Autorské korektury, 1964
O dialektické metafyzice, 1964
Poznámky o polovzdělanosti, 1964
Věnování, 1964
Výtvarné zjevení, 1964
O konvencích, informaci a kódu, 1965
O umění (tak vůbec), 1965
Příspěvek k anatomii pózy, 1965
Text do katalogu výstavy Adolfa Hoffmeistera, 1965
Komentář ke hře Eduard, 1966
Začarovaný kruh, 1966
Úvodem ke sborníku Podoby II, 1967
Falešné dilema, 1988
O povídkách Jana Beneše, 1968
Zvláštnosti divadla, 1968
Osobnost Libora Fáry, 1969
Zameteme před vlastním prahem? 1969
Zvláštní příhoda, 1969
Komentář ke hře Spiklenci, 1972
Zpívá celá rodina, 1975
Fakta o představení Žebrácké opery, 1975
Alfréd Radok, 1976
Redakci Práce, 1977
Poslední rozhovor, 1977
§ 202, 1978
Zpráva o mé účasti na plesu železničářů, 1978
Milý pane Ludvíku, 1979
Milý pane Pitharte, 1979
Úvodem k holandskému vydání hry Pavla Landovského Objížďka, 1983
„Daj to sem!“ 1983
Poznámka k inscenaci hry Vyrozumění, 1983
10 tezí o Chartě, 1983 (nenapsal to sám)
Thriller, 1984

Odpověď na pozvání k diskuzi o mírovém hnutí, 1984
Hovězí porážka, 1984
Poznámky ke hře Largo desolato, 1984
Šest poznámek o kultuře, 1984
Život na vidrholci, 1984
Odpověď mladým křesťanům, 1985
Dopis z románu Karla Trinkewitze 1472 kroků, 1985;
O časopisu Obrys, 1985
Odpověď do ankety pro Evropské kulturní fórum, 1985
O vaňkovských aktovkách, 1985
Cestou k poslednímu, 1986
Daleko od divadla, 1986
Fejetony Ludvíka Vaculíka, 1986
Odpověď do ankety Harolda Gordona Skillinga, 1986
Návštěva Milana Horáčka v Československu, 1986
Poznámka k deseti básním Jiřího Kuběny, 1986
Radok dnes, 1986
Zemřel Jaroslav Seifert, 1986
Vyjádření k udělení ceny Erasma Rotterdamského, 1986
Dvě poznámky o Chartě 77, 1986
Setkání s Gorbačovem, 1987
Příběh a totalita pro Revolver Revue, 1987
Fraška, reformovatelnost a budoucnost světa, 1987
Co lze a co nelze očekávat od těchto Lidových novin? 1987
O jedné otázce, 1987
Pavel z teplic, 1987
Pro Jana Lopatku a Andreje Stankoviče, 1987
Přítelkyně Evy Kantůrkové, 1987
Noviny jako škola, 1987
Břemeno 21. srpna, 1988
Důvody ke skepsi a zdroje naděje, 1988
Dvě poznámky k milionovému jeepu Jana Nováka, 1988
Na premiéře, 1988
O Asanaci, 1988

Pravda a perzekuce, 1988
Za Pavlem Wonkou, 1988
Přemýšlení o Františkovi K., 1988
Vyložené karty, 1988
Opomíjená generace, 1988
Popis mého psacího stolu, 1988
Za Jiřím Theinerem, 1988
Šifra socialismus, 1988
Po návratu, 1989
Testovací terén, 1989
Vyjádření k výročí srpnové intervence roku 1968, 1989

6.3. Další použitá literatura

ANGELL, Norman. (1911): The great illusion: A study of the relation of military power in nations to their economic and social advantage. McClelland and Goodchild. Toronto

BLÁHOVÁ, Kateřina. (2011): SVAZ ČESKOSLOVENSKÝCH SPISOVATELŮ (1)”, Slovník české literatury: po roce 1945. [Online]. Available: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1629>. [Accessed: 09-Dec.-2017]

BLAŽEK, Tomáš (2005) in Pšejka, Pavel (ed.): Přehled teorií mezinárodních vztahů. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2005, 160 stran., ISBN 80-210-3837-3

CÍSAŘ, Ondřej, (2004): Global Covenant. The Social Democratic Alternative to Washington Consensus in Politologický časopis, 2004/3, 301-304

ČAVOJSKÁ, Adéla. (2009) Srovnání obsahů nejvýznamnějších politických ideologií [online]. Olomouc, [cit. 2017-12-09]. Dostupné z: <<http://theses.cz/id/eeanz8/>>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce František Znebežánek.

ČERNÝ, Martin. (2013): Good governance a rozvoj demokracie podle neoliberálních teorií [online]. Brno, [cit. 2017-12-09]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/375674/fss_b/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Vladan Hodulák

ČMEJRKOVÁ, Světlá a Jana HOFFMANNOVÁ. (2003): Jazyk, média, politika. Praha

DIENSTBIER, Jiří. (1990) Snění o Evropě: (politický esej). Praha: Lidové noviny. Knihovna Lidových novin. ISBN 80-7106-014-3

DIENSTBIER, Jiří. (1999) Od snění k realitě: vzpomínky z let 1989-1999. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7106-325-8

DOYLE, Michael W (1986): Liberalism and World Politics. American Political Science Review. 1986, roč. 80, č. 04, s. 1151-1169. ISSN 0003-0554. DOI: 10.2307/1960861. Dostupné z: http://www.journals.cambridge.org/abstract_S0003055400000228

- DRULÁK, Petr (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál. ISBN 80-717-8725-6
- DRULÁK, Petr (2008): Česká zahraniční politika mezi internacionalismem a atlanticismem. In: Kořan, Michal a kol. (2008): *Česká zahraniční politika v roce 2007. Analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů
- DUNNE, Tim, (2001): „Liberalism“ in *The Globalisation of World Politics*, John Baylis and Steve Smith eds., (Oxford: Oxford University Press, 1998), pp. 147-164. Revised and Updated: 2nd edn., 2001, pp.162-181
- FOHRMANN Jürgen (1997): „Textzugänge. Über Text und Kontext“ in: *Scientia Poetica* 1 S. 207 – 223
- FURCHOVÁ, Eva. (2015): Porovnání konceptu suverenity Thomase Hobbesa a Immanuela Kanta [online]. Hradec Králové, [cit. 2017-12-06]. Dostupné z: <<http://theses.cz/id/am2q1i/>>. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Stanislav Myšička, Ph.D..
- HAMMARLUND, Per Axel, (2003): *Liberal Internationalism and the Decline of the State: A Comparative Analysis of the Thought of Richard Cobden*. David Mitranv. and Kenichi Ohmae
- HENRY F. John. (2008): Adam Smith and the economic policy of laissez-faire, *History of Economic Ideas*, pp. 209-224
- HEYWOOD, Andrew. (2008) :*Politické ideologie*. 4. vyd. Přeložil Zdeněk Masopust. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk,. ISBN 978-80-7380-137-3
- JAROŠ, Michal. (2017): „Kritická diskurzivní analýza vybraných textů deníku Rudé právo“. Olomouc, bakalářská práce (Bc.). UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI. Filozofická fakulta
- JOHNSTONE, Andrew. (2016): *Internationalism*. 511 p. ISBN: 978-0-684-32505-7
- KARLAS, Jan (2004): Liberalismus a velké teorie mezinárodních vztahů. *Meziúrodní vztahy*, roč. 39, č. 2, s. 15 – 19
- KEOHANE, Robert O. and Joseph S NYE (1972): *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge: Harvard University Press

- KEOHANE, Robert O. and Joseph S NYE. (1977): Power and interdependence : world politics in transition, Boston, Little, Brown
- KOZÁK, Kryštof; LEPŠ, Jakub and Martin THIM. (2009): Zahraniční politika USA na začátku 21. století. Praha: Asociace pro mezinárodní otázky
- KŘÍŽ, Petr. (2014): Vývoj filosoficko-právního náhledu na pojem stát [online]. Brno, [cit. 2017-12-06]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/133366/pravf_r/>. Rigorózní práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta
- KUNDERA, Milan. (1968): Český úděl. Listy. roč. 1968, 7-8., dostupné z https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf
- LEHEČKOVÁ, Eva (2016): „Ruth Wodaková“ in: Studie z aplikované lingvistiky - Studies in Applied Linguistics, 2016. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 6(1). 125-142 ISSN 2336-6702
- NEKVAPIL, Jiří. (2006): „Norman Fairclough: Analysing Discourse“ (recenze), Sociologický časopis
- NEVORALOVÁ, Šárka (2014): Polemika o "českém údělu" ve vybraném tisku v letech 1968 - 1969 (kritická diskurzivní analýza). Olomouc,. diplomová práce (Mgr.). UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI. Filozofická fakulta
- PLECHANOVÁ, Běla (2003): Úvod do mezinárodních vztahů. Výběr textů, ISE, Praha (s. 32-107)
- ROZEHNALOVÁ TYROLOVÁ, Petra. (2007): Mezinárodně politické uspořádání v koncepci Woodrowa Wilsona [online]. Brno, [cit. 2017-12-09]. Dostupné z: <<http://theses.cz/id/6k1olc/>>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce doc. PhDr. Vít Hloušek, Ph.D.
- SYSEL, Jan (2012): Obraz arabsko-izraelských válek v českých denících v l. 1948-1967 [online]. Brno, [cit. 2017-11-26]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/183088/fss_m/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Pavel Večeřa

VAN DIJK, Teun (1993): Principles of critical discourse analysis. In Teun A. van Dijk (Ed.), *Studies in Critical Discourse Analysis*. Special issue of *Discourse & Society* , 4(2), 249-283

VAN DIJK, Teun (1995): Aims of Critical Discourse Analysis. *Japanese Discourse* , 1 (1), 17-28, 1995.

VIOTTI, Paul R. a Mark V. KAUPPI. (1999): *International relations theory: realism, pluralism, globalism, and beyond*. 3rd ed. Boston: Allyn and Bacon, xiv, 509 s. ISBN 0205292534

VONDROVÁ, Jitka (2008): "Pražské jaro 1968", *Akademický bulletin*. [Online]. Available: <http://abicko.avcr.cz/2008/4/04/prazske-jaro-1968.html> [Accessed: 09-Dec.-2017]

WAISOVÁ, Šárka, (2009): *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. 3., rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-177-9

7. Přílohy

7.1. O úhybném myšlení, Projev na konferenci Svazu československých spisovatelů

Vážení přátelé,

před časem, jak známo, se na jednom domě ve Vodičkově ulici utrhla římsa a zabila ženu. Krátce nato vyšel v Literárních novinách článek komentující tuto událost, respektive spontánní vlnu kritického rozhořčení, která po ní následovala. Autor začal ujištěním, že by římsy z domů padat neměly, že je zajisté správné, je-li taková věc veřejností kritizována, a že je krásné, když dnes máme možnost podobné věci otevřeně kritizovat. Pak pokračoval úvahou o tom, jaký jsme vůbec celkově urazili ohromný kus cesty, což ilustroval několika příklady, jako třeba tím, že dřív nosily dívky hubertusy, zatímco dnes se strojí podle pařížské módy. Toto názorné ocenění vymožeností naší doby posléze autora dovedlo k otázce, jestli není dnes té kritičnosti přeci jen trochu moc, a k výzvě, abychom se nadále už neomezovali pořád jen na kritiku nějakých, jak říká, lokálních záležitostí, a abychom se soustředili na témata důstojnější lidského poslání a humanistického obsahu pojmu člověk. Článek ukončil posléze apelem na literaturu, aby i ona se už jednou odpoutala od všech podružných komunálních lokalit a začala se zabývat konečně člověkem v jeho celkových perspektivách.

Veřejné mínění, k němuž se článek obracel, si naštěstí z těchto rad nevzalo poučení, a když minulý týden spadla římsa ve Spálené ulici a zabila dalšího člověka, zvedla se ještě daleko rozhořčenější vlna protestů než po prvním případě. Veřejnost, jako ostatně už tolikrát, prokázala i teď více inteligence a lidskosti než spisovatel. Pochopila totiž, že takzvané perspektivy člověka jsou prázdnou frází, odvádějí-li nás od konkrétního strachu, koho zabije třetí římsa a co se stane, když spadne třebaš na mateřskou školku.

Kdyby byl autor článku, o němž mluvím, chladný cynik, uvědomující si amorální dosah svých vývodů, šlo by o celkem neškodnou kuriozitu, která by nestála za pozornost. Jenomže - a to je na celé věci tragické - tenhle článek byl napsán s těmi nejčistšími úmysly a v upřímném přesvědčení, že pomáhá - byť taktickou formou - dobré věci.

Domnívám se, že tu stojíme před názornou ukázkou, jak se kterýkoli úmysl může obrátit ve svůj přímý opak, je-li rozvinut prostředky zkonvencionalizovaného pseudoideologického myšlení, zahnízděného dnes tak povážlivě ve všech oblastech společenského života a

způsobujícího mu, podle mého názoru, nedozírné škody. Podstatou toho způsobu myšlení je, že určité osvědčené dialektické figury zformoval a z fetišizoval do tuhého systému myšlenkových a frazeologických schémat, jejichž aplikace na různé oblasti skutečnosti působí sice na první pohled dojmem jakéhosi chvályhodně zvýšeného ideologického vidění reality, ve skutečnosti však nepozorovaně zbavuje myšlení bezprostředního kontaktu s realitou, ochromujíc tak jeho schopnost do této reality účinně zasahovat.

Děje se to - především - jakousi *ritualizací jazyka*: z prostředku sloužícího k označování skutečnosti a dorozumívání se o ní jako by se jazyk proměňoval ve svůj vlastní cíl. Zdánlivě tedy jazyk - a v závislosti na něm i myšlení - jaksi stoupá na významu (povinnost pojmenovat je vytlačována povinností ideologicky kvalifikovat), ve skutečnosti tím je však degradován: imputace funkcí, které mu nejsou vlastní, znemožňuje mu plnit funkce, k nimž je určen, a tím ho tedy nakonec jeho nejvlastnějšího významu zbavuje.

Všimněme si například jen toho, jak často je dnes důležitější to, jakých slov používáme, než to, o čem mluvíme! Slovo - jako takové - přestává být znakem pro kategorii, ale stává se samo kategorií; získává jakousi okultní moc proměňovat jednu skutečnost v druhou; neargumentuje se myšlenkami, ale pojmy. A tak najednou stačí, aby bylo použito čarovné slovo „disproporce“, a neomluvitelný diletantismus je náhle nejen omluven, ale dokonce snad i povýšen na jakousi historickou nutnost; stačí, aby sadismus byl oblečen do honosného pojmu „porušování socialistické zákonnosti“, a hned se nám už nejeví v tak zlém světle; stačí, aby se spadlá římsa nazvala lokalitou a kritika údržby domů kritikou komunální, a hned máme pocit, že se vlastně nic tak hrozného nestalo; stačí, aby starý dobrý hasič, jako celkem docela obyčejný člověk, který má za úkol hasit požáry, byl nazván požárníkem, a hned máme dojem jakési vyšší funkce, a hned se ho začínáme i tak trochu bát; stačí konečně, aby potřeba ušetřit na domovníkovi tím, že se svěří domy nedělnímu fušování lékařů, právníků a úředníků, byla nazvána „socialistickou péčí nájemníků“, a hned může lékaře otloukající zpuchřelé římsy na svých domech zahřívát pocit, že tím naplňují jakousi vyšší fázi rozvoje socialismu.

Tato mystika slov je ovšem pořád ještě trikem celkem jednoduchým a průhledným. Podstatně nebezpečnější je manipulace s jistými osvědčenými vztahovými schématy.

Typickým příkladem je tu likvidace skutečnosti pomocí jakési falešné „kontextualizace“: záslužná snaha vidět věci vždycky v jejich širších kontextech se natolik formalizuje, že místo aby se uplatňovala vždycky právě jen tím jedinečným způsobem a v té konkrétní míře, jež si

daná skutečnost vyžaduje, stává se jednotným a obecně závazným vzorcem myšlení, dosahujícím zvláštní schopnosti rozpustit v neurčitosti všech možných souvislostí všechno určité, co v sobě měla skutečnost, než byla zasazena do svých souvislostí. A tak nakonec domnělý pokus o komplexní vidění vyúsťuje do komplexní slepoty: nevidíme-li totiž jednotlivé, konkrétní věci, nevidíme nic. A čím víc toho zdánlivě o skutečnosti víme, tím o ní de facto víme méně.

V článku, o němž jsem mluvil, se tento mechanismus realizuje velmi názorně: padající římsy a kritika stavu fasád jsou v něm totiž tak skvěle zakomponovány do světových souvislostí, že nakonec musíme mít intenzivní pocit, že kdyby nepadaly v Praze římsy, byla by už dávno třetí světová válka, a že je tudíž nakonec vlastně cosi zdravého v tom, že padají.

Bylo-li samozřejmé, že prvobytně pospolný člověk si uplácal své doupe tak, aby mu nespadlo na hlavu, musí být pro vyspělý moderní socialistický stát stejně samozřejmé zajistit lidem bezpečnou chůzi po ulici. Tím pro mě celá věc končí a všechna další „ale“, „sice“ a „i když“ považuji prostě za kalení vody, zamlžování věcí a nenormální odvádění řeči na jiné téma. Továrny, sídliště a přehradý jsou jistě krásné věci; i to, že dívky už nechodí v hubertusech, je třeba ocenit, ale s římsami - tvrdím - to nemá nic společného. Když je řeč o římsách, má se mluvit o římsách a nezaplétat do toho perspektivy člověka. A pokud, tak jen v tom smyslu, že člověk má v dané souvislosti jen dvě možné perspektivy: buď na něj římsa spadne, nebo nikoliv. Ostatně kdoví zda preventivní údržba pražských fasád nebyla zanedbána třeba zrovna tím, že kdysi pronášel někdo někde krásná slova o perspektivách člověka, místo aby se staral o to, v čem člověk bydlí.

Všechno souvisí se vším, zajisté. A přesto se obávám, že by Engels tuto myšlenku odvolal, kdyby věděl, čemu bude jednou sloužit, - že každý bude totiž mluvit vždycky přesně o něčem jiném, než o čem by mluvit měl.

Uplatnění této falešné kontextualizace v oblasti *kauzální* je obvykle provázáno jejím uplatněním i v oblasti *historické*: radost z toho, že dnes lze - na rozdíl od doby nedávné - směle a veřejně kritizovat padání říms, vyrůstá sice ze srovnání historicky podepřeného, ale v dané souvislosti natolik bezúčelného, že nakonec musí nutně vést ke zcela ahistorickému a absurdnímu dojmu, jako by kritika takových věcí nebyla v každé společnosti něčím absolutně samozřejmým, ale jako by šlo o jakýsi obdivuhodný a originální výdobytek současné fáze

vývoje socialismu. Pěkně děkuji za socialismus, který by takovéto samozřejmosti považoval za své vymoženosti!

Jiným charakteristickým mechanismem tohoto odvěcněného způsobu myšlení je něco, co si pro sebe nazývám *dialektickou metafyzikou*. Běží o ten typ z fetišizované dialektiky, která se - strnutím do formálních frazeologických schémat - zvrací (dialekticky) v ryzí metafyziku bezobsažné slovní ekvilibristiky vazeb jako „na jedné straně sice - na druhé straně však“, „v určitém smyslu ano, v určitém smyslu ne“, „nesmíme na jedné straně přeceňovat, ani na druhé zase podceňovat“, „i když v určité situaci některé rysy - jiné rysy za jiné situace zas“ atd. atd. atd. Myslím, že celkem dobrou ukázkou bezobsažnosti, k níž vede tento dialektickometafyzický způsob myšlení, byl dnešní hlavní referát.

Ztráta kontaktu s realitou vede zákonitě i ke ztrátě schopnosti do reality účinně zasahovat. A čím menší je tato schopnost, tím hlubší je provázena iluzí, že je do reality zasahováno. Stačí si například uvědomit, s jakou sebevědomou určitostí dovedeme dnes na jedné straně vynášet neomylné soudy o tom, co bude, a s jakou obdivuhodnou přesností umíme na straně druhé interpretovat, zdůvodňovat a zařazovat to, co bylo. Aniž si ovšem povšimneme, jak podezřele často to, co bylo, nesouhlasí s tím, co - podle našich prognóz - mělo být. Víme totiž s naprostou určitostí, co a jak má být, - a když je to pak jinak, víme zase velice dobře, proč to muselo být jinak. Jediné, co nám dělá potíže, je vědět, jak co opravdu bude. Vědět, jak věci opravdu budou, předpokládá totiž vědět, jak jsou. Jenomže v tom je právě háček: mezi podrobným odhadem budoucnosti a obsáhlou interpretací minulosti už jaksi nezbývá prostor na to, co je nejdůležitější, - totiž na věcnou analýzu přítomnosti. A tak jediné, co nás nakonec neposlouchá, je skutečnost. Pochopitelně: nemáme na ni čas. Ostatně poznání, že je lépe plánovat míň, ale na pozadí reálného průzkumu, než plánovat bezbřeze a každých čtrnáct dní pak lidem vysvětlovat, proč ta nebo ona základní věc není k dostání, je dnes už obecně uznáno. Ono je skutečně asi důležitější, má-li někdo sice o něco menší schopnost nebo ochotu, když spadne římsa, světonázorově vysvětlit, proč spadla, ví-li však ale zato, co dělat, aby se za deset let nezřítíl Jiráskův most. Ostatně kdo má druhou z těchto schopností, tu prvou pak už celkem ani moc nepotřebuje.

Kdybych měl okruh myšlenkových mechanismů, o němž jsem mluvil, nějak stručně pojmenovat, řekl bych asi, že běží o jakési „*úhybné myšlení*“. To jest myšlení, které vždycky nějakým způsobem uhne od jádra věci - ať už od spadlé římsy k perspektivám člověka, od slova lajdáctví ke slovu disproporce, od slova zbabělost ke slovu taktika, nebo od konkrétního faktu

osobní viny k abstraktní kategorii „atmosféra kultu osobnosti“. Když se totiž zcela logicky říká, že přehradu vybudovali lidé, a nikoli atmosféra budování, musí se také přiznat, že falešná udání a fingované dokumenty neudělala atmosféra kultu osobnosti, ale rovněž konkrétní lidé. Všechno ostatní není nic jiného než úhyb.

Myslím, že naše doba je dobou tvrdého boje mezi dvěma způsoby myšlení: myšlením úhybným a myšlením věcným. Myšlením polovičatým a myšlením důsledným.

Žijeme v době konfliktu skutečnosti s frází, faktu s jeho apriorní interpretací, zdravého rozumu s rozumem deformovaným; v době konfliktu mezi teorií, která šikanuje praxi, a teorií, která se z praxe učí, konfliktu mezi dvěma gnozeologiemi: tou, která z určité apriorní interpretace světa odvozuje způsob, jakým je třeba vidět skutečnost, a tou, která z toho, jak vidí skutečnost, odvozuje způsob, jakým musí být tato skutečnost interpretována. Podle mého přesvědčení závisí rychlost rozvoje naší společnosti na tom, jak rychle se bude proti první gnozeologii - metafyzické - prosazovat druhá - dialektická. Rád bych řekl teď několik slov o tom, jak se tento konflikt projevuje do dvou oblastí, o nichž je, myslím, správné na tomto fóru mluvit: totiž - za první - do oblasti čehosi, co bych nazval literárním ovzduším, a - za druhé - do oblasti vlastní práce Svazu spisovatelů.

Nejprve tedy literární ovzduší. Hlavní část mé práce se váže k Divadlu Na zábradlí, kde jsem dramaturgem a pro něj píší. Mám tedy to štěstí, že se ocitám v jakési relativní oáze, kde - podle mého názoru - o cosi běží, a kde tudíž nezbyvá mnoho času na sledování ovzduší - ať už literárního, divadelního, nebo jakéhokoli jiného. Což je, jak jistě chápete, výhoda. O to ostřeji jsem si ovšem existenci literárního ovzduší uvědomil ve chvíli, kdy jsem s ním vstoupil do styku. Došlo k tomu před několika měsíci, kdy mě pozvali k práci v redakční radě časopisu Tvář. Tento časopis nemá rafinovanou koncepci. Nechce než nazývat určité věci pravým jménem, říkat to, co si jeho autoři skutečně myslí, a snažit se to říci tak, aby to nemuselo být zapleteno do rituálu všech těch „ale“, „do jisté míry“, „i když na druhé straně“ apod.; chce tisknout věci, které pociťuje jako vnitřně autentické, neodvozené, důsledné v tom, čím chtějí být; chce se obejít bez kompromisů, povinných daní, kličkování a ústupků - ať na kteroukoli stranu. V oblasti kritiky nechce dělat nic víc než prostě brát věci jako to, co opravdu jsou - to jest báseň jako báseň, román jako román, literaturu jako literaturu -, a vyprostit je tak ze zajetí všech falešných kontextů, tvářících se sice jako sama podstata díla, ale zamlžujících ve skutečnosti věcný pohled na ně. Jak se to snažení Tváři daří, může být samozřejmě předmětem sporu - časopis ostatně učinil na této cestě teprve prvních pět krůčků.

Nechtělo se mi věřit, jak těžko literární ovzduší uvyká něčemu tak přirozenému, jako je snaha mluvit bez ustálených frazeologických úhybů; jak tomuto ovzduší - úhybným myšlením stále ještě dost a dost zamořenému - najednou tyto úhyby scházejí; jak nerado se smiřuje s tím, že si někdo vůbec dopřává luxus otevřenosti; kolika podrážděnými reakcemi, ozvuky, atmosférami a úšklebky je doprovázen pokus tak samozřejmý, jako je pokus několika lidí být sami sebou - bez smlouvání s literárním ovzduším. Přičemž tu nejde zdaleka vždycky jen o úšklebky, ale často, jak se mi zdá, i o nedobrou vůli - jak jinak vysvětlit například to, že od doby, co se ve Tváři objevil článek o Florianovi, pořád je odněkud slyšet, že Tvář je vlastně ve skutečnosti katolický časopis? Kdyby nešlo celkem o vážnou věc, museli bychom se bavit představou, že vyjde-li studie o Masarykovi, stane se Tvář zřejmě časopisem katolicko-protestantským, a až se v ní někdy objeví Kerouacova povídka, půjde tu posléze, zdá se, o časopis katolicko-protestantsko-buddhistický. Že tato podrážděnost přichází ponejvíce ze strany literátů, je myslím symptomatické: lidé, kteří nežijí v každodenním styku s literárním zákulisím, a neznají tudíž nuance jeho interních vztahů, sil a kategorií, nemohli by asi s největší pravděpodobností nikdy pochopit, o co vlastně jde.

Kritika byla svého času nerozlučně spojena s mocí a měla obvykle také mocenské důsledky, takže slušní lidé nekritizovali často ani to, co se jim nelíbilo, aby neuškodili druhým, a zbabělci kritizovali často i to, co se jim líbilo, aby neuškodili sobě. Tato situace už sice dávno pominula, ale přesto se mnozí chovají tak, jako by trvala: každý pokus o otevřenou kritiku jsou ochotni vydávat za nepokrytý výraz teroru, každé vyhraněné stanovisko za novou podobu dogmatismu. A tak se například spisovatelů, kteří si zvykli na to, že je každý chválí, protože jsou proti dogmatismu, zmocňuje v okamžiku, kdy se stanou předmětem kritiky, nezadržitelný pocit, že se stali obětí štvance, odstřelu, teroristického spiknutí a znovuzrozeného dogmatismu. A ačkoli jsou to často lidé vyznamenaní řády a poctění funkcemi, a ačkoli ten, co je kritizuje, nemá často žádnou jinou moc, než že může říct, co si myslí, spatřují ve svém kritikovi málem státního prokurátora.

Aby bylo jasné: riziko nesouhlasu je rizikem každé tvůrčí práce a já o těchhle věcech nemluví v žádném případě proto, abych touto cestou žádal o laskavé porozumění. Mluví o nich proto, že v nich nespátřuji pouze něco tak přirozeného a normálního, jako je nesouhlas, ale daleko víc důkaz, jak nenormální je situace, v níž stabilizovaný systém úhybného myšlení se jeví jako normální a něco skutečně normálního jako neodpustitelná drzost.

Druhou oblastí, o níž bych ještě rád pohovořil, je - jak jsem už řekl - praxe Svazu spisovatelů. Mohu tak ovšem učinit jedině na pozadí jisté představy o jeho poslání.

Hlavní referát, který tu byl pronesen, nesl titul „Úkoly literatury a práce SČSS“, což může působit dojem, jako by posláním Svazu spisovatelů bylo dávat nebo předávat literatuře nějaké úkoly. Domnívám se, že ve skutečnosti by tomu mělo být naopak: literatura má dávat úkoly Svazu spisovatelů. Každý dobrý spisovatel ví totiž sám nejlépe, co je jeho úkolem. Svaz spisovatelů by měl pouze zajišťovat, aby spisovatelé a časopisy mohli co nejlépe plnit úkoly, které si před sebe - sami - kladou. Mám za to, že takto vymezená funkce Svazu spisovatelů nepředstavuje nic horšího nebo méně důstojného. Naopak - pomáhat dobře v plnění úkolů je vždycky těžší než úkoly vytyčovat.

Má práce v divadle - a mám teď na mysli práci autorskou - mi dala jednu zkušenost: skutečně dobrý dramaturg - takový, jakých je málo - nikdy nenutí autora, aby psal tak, jak by psal on, kdyby psal. Autora sice vede, ale k obrazu jeho, nikoli svému, což znamená, že mu prostředky sobě vlastními - tj. dramaturgicky - pomáhá, aby byl co nejvíc a co nejautentičtěji sám sebou, aby se co nejplněji realizoval a rozvinul v tom, co ho dělá jím samým.

Zdá se mi, že Svaz spisovatelů by měl mít tuto vlastnost dobrých dramaturgů: nikdy by se asi neměl stát institucí, která dává direktivy jak psát a vytyčuje literatuře jakékoli umělecké úkoly. Právě naopak: musí pomáhat literatuře, aby byla skutečně a co nejlépe literaturou, spisovatelům, aby byli co nejsvrchovaněji sami sebou, časopisům, aby byly tím, čím být chtějí, a čím tedy jedině mohou být dobře. Nejde vůbec o to, vytyčit nějaký obecný program, natolik mlhavý, aby se do něho všichni vešli, ale jde naopak o to, každému pomáhat, aby byl maximálně svůj, jedinečný, vyhraněný a určitý v tom, jak plní svůj vlastní - jedinečný, vyhraněný a určitý - program. Literatura nemůže totiž ani být jiná (má-li být skutečně literaturou) než konkrétní, jedinečná, svá; autentická a neuhýbající ve své seberealizaci, svrchovaná a důsledná. Čím jiným vyhrává Holan, čím jiným vyhrává Hrabal, než tím, jak důsledně jsou každý sám sebou, jak přímo posedlí jsou svou metodou, jak dokonale je nezajímá svět dobových kategorií, myšlenkových úhybů, norem a zájmů, jimiž budou poměřováni?

Myslím, že literatura vždycky byla, je a musí být svým způsobem intolerantní. A čím je vyhraněnější, tím je nutně také intolerantnější - patří to k její přirozenosti. Myslím, že kdokoli s kýmkoli může denně obědvat v Klubu spisovatelů a jezdit na ryby. Jakmile však začneme navzájem přimhuřovat oči nad tím, co se nám vzájemně na našem psaní nelíbí, jakmile začneme

uhýbat od svých vnitřních norem, přizpůsobovat se jeden druhému, smlouvat vzájemně se svými poetikami, postavíme se každý sám proti sobě, protože začneme nutně slevovat ze své jedinečnosti a couvat tím jaksí sami od sebe, - až jednoho dne ze sebe nadobro vycouváme a rozplyneme se ve všeobecné neurčitosti totálního vzájemného obdivu.

Jediný, kdo musí být v tomto varu vzájemné intolerance skutečně prozíravě tolerantní, je Svaz spisovatelů. Když dramatikovi jedno divadlo hru odmítne, může se uchýlit k jinému, případně založit vlastní. Vlastní Svaz spisovatelů nikdo z nás založit nemůže. O to lepším dramaturgem ovšem tento svaz musí být, - což znamená, že tím víc intolerantních individualit musí tolerovat. Nikoli ovšem tak, že by je navzájem smířoval - tím by šel proti jejich jedinečnosti, a tedy vlastně proti literatuře -, ale naopak tím, že bude dělat všechno, aby jim umožnil plně se realizovat v jejich vyhraněnosti, a tedy i v jejich vzájemné intoleranci.

Ve vedení Svazu spisovatelů a na odpovědných místech ve svazových nakladatelstvích jsou lidé určitého životního, duchovního a uměleckého osudu, určité společenské zkušenosti. Dovedu si představit, jak asi těžké pro ně musí být, mají-li nejen tolerovat, ale dokonce podporovat něco, co je od začátku do konce projekcí lidí s docela jiným duchovním osudem a s docela jinou společenskou zkušeností, - jako je, dejme tomu, Tvář. Něco, co je dokonce intolerantní k tomu, co dělají oni, a co samo sebe dokonce vymezuje v určitém smyslu jako přímou kontrapozici k nim. Tito spisovatelé přirozeně jsou a musí zůstat k této kontrapozici intolerantní. Jako spisovatelé. Jako představitelé Svazu spisovatelů však musí být v tomto případě - stejně jako v tisíci jiných - hluboce tolerantní, a to nikoli jen ve smyslu pasivního nechání na pokoji, ale naopak ve smyslu aktivní vůle porozumět. Tento rozštěp není vůbec nic jednoduchého - trochu ho znám z vlastní praxe autora a zároveň dramaturga -, ale jinak to asi není možné.

Nemyslím si, že by Svaz spisovatelů takto vymezené poslání neplnil. Nemohu se však zbavit dojmu, že je velice často plní polovičatě, nedůsledně, ochable. A že se za touto polovičatostí nebezpečně často ukrývá náš starý známý - totiž úhyb. Nemám teď už na mysli Tvář, ale některé jiné věci. Jen namátkově: V roce 1957 zažádala skupina spisovatelů (Kolář, Híršal, Grossman, Vladislav, Hrabal a další) o možnost vydávat ve svazu časopis. Nešlo o skupinu spojenou určitou společně vyhraněnou koncepcí umění, ale pouze podobnou literárně realizační situací: všichni byli totiž dlouhou dobu předtím víceméně vyřazení z literatury a zbavení možnosti publikovat. Tehdy nedostali na svou žádost žádnou odpověď. Asi před čtvrtrokiem svou žádost obnovili. Odpověď sice dosud také nedostali, ale je celkem známo, že

předsednictvo Svazu spisovatelů se touto věcí zabývalo a posléze rozhodlo, že bude vydávání tohoto časopisu podporovat, že ho však vydávat nebude. Jak jinak tohle nazvat než úhyb? Možná by bylo vydávání spojeno s nějakými těžkostmi. Nemá být ale v takovém případě předním úkolem, aby tyto těžkosti byly překonány? Připadá mi to, jako kdyby dramaturgie odmítla výbornou hru jen proto, aby divadlo nemělo práci s její inscenací. Anebo jsou nějaké obavy o zaměření tohoto časopisu? Nepochopím, jak může Svaz spisovatelů doporučit těmto spisovatelům, aby se pokusili najít jiného vydavatele, když přece jediné logické by bylo, aby je naopak přemlouval, aby svůj časopis nevydávali jinde než v něm, - tak jako dramaturg přemlouvá autora, aby svou hru nedával jinému divadlu než jeho! Nezdá se mi, že by toto byl způsob, jak pomáhat literatuře!

Nebo jiný příklad: každý student literatury dnes ví, že dva nejlepší poválečné české literární časopisy byly Kritický měsíčník a Listy pro umění a filosofii. Tyto oba časopisy neměly spolu nic společného, ba stály v mnohém proti sobě - s onou zdravou intolerancí, provázející všechno, co má koncepci. Později byly oba tyto časopisy zastaveny a jejich jména se stala synonymem všeho špatného. Čteme-li je dnes, můžeme s tím či oním nesouhlasit, ale marně bychom tam hledali něco, co by opravňovalo k tak drastickým represím, - většina článků by naopak nejen mohla dnes docela dobře vyjít v Plameni, Hostu do domu nebo v Tváři, ale připadala by nám v mnohém i aktuálnější než leccos, co tyto časopisy tisknou, a v každém případě by zapadala do současné situace lépe než celé ročníky Nového života. A přes to všechno se nikdo nenamáhá, aby očistil jména těchto časopisů! Působí to na mě dokonce tak, jako by lidé, kteří tyto časopisy dělali, se provinili tím, že věděli určité věci dřív než jiní. Ze spolupracovníků těchto časopisů se dnes těší všem právům a pozornosti pouze ti, kteří od svých tehdejších názorů couvli, aby se k nim dnes opět zvolna vraceli. Ti, kteří neudělali nic horšího, než že si své názory zachovali - i přes nepřízeň doby -, tato práva nemají. Václav Černý a Jindřich Chaloupecký - šéfredaktoři obou časopisů - nejenže zůstávají mimo jakýkoli interes svazu, ale dodnes se nedočkali ani toho minima, aby byli vůbec přijati zpátky za jeho členy. Jindřich Chaloupecký je přitom v předsednictvu Svazu výtvarných umělců a Václav Černý vydal od té doby několik důležitých vědeckých knih. Nechápu, když už nejde svazu o věc principiální, že mu nejde aspoň o věc praktickou: nevím, na podkladě čeho si dopřává luxus dobrovolně se zbavovat nejkvalitnějších lidí.

Jan Grossman, někdejší Chaloupeckého spoluredaktor Listů, byl na osm let vyřazen z literatury, protože říkal už dávno o literatuře věci, které dnes neříkat by bylo takřka faux pas.

Co chvíli slyším, jak mu lidé vyčítají, že píše tak málo o literatuře, prý v ní jeho hlas povážlivě schází. Co ale udělal Svaz spisovatelů pro jeho získání mimo to, že ho před časem uznal způsobilým státi se kandidátem? Grossman není typ, který dovede tu a tam něco hodit na papír a pak to někam poslat, jedno kam a jedno proč. Jako člověk, který má koncepci, může se realizovat leckde, ale musí se realizovat cele, bez polovičatosti, bez úhybu. Dnes je šéfem činohry Divadla Na zábradlí. Zdejší i zahraniční ohlas práce tohoto tělesa a Grossmanovy práce osobně je obecně znám. Grossman se v divadle plně realizuje, čas i kontinuita jeho práce plně potvrdily, že tehdy kdysi měl pravdu on, a nikoli ti, kteří ho vyřadili z literatury. Grossman byl podepsán na obou dosud nezodpovězených žádostech o časopis, o nichž jsem mluvil. Snad je teď dost jasné, kam by se měli obracet všichni, kdo Grossmanovi vytýkají, že se málo zabývá literaturou.

Anebo: každý ví, že bylo ukřivděno Jiřímu Kolářovi, všichni si jeho práce váží, jeho uzlové místo v české poezii je opět obecně uznáno. A přece nemohou jeho nové rukopisy v Československu vycházet. Anebo: konečně se může spravedlivě mluvit o básníkovi, bez něhož si českou poezii 20. století nelze představit, totiž Františku Halasovi. A přece rekonstrukce Potopy, básnických fragmentů z jeho pozůstalosti, nemůže vyjít v ústředním svazovém nakladatelství. Určitě nikoli z politických důvodů - vždyť vyjde v Brně -, určitě nikoli z obavy o čtenářský zájem - vždyť je jasné, že by tahle kniha musela být první den rozebrána.

Nemluvím o těchto příkladech polovičatosti jenom proto, abych dokumentoval úhybné myšlení v praxi, ale především proto, abych nakonec položil tuto otázku: nenastal po všech kotrmelcích, popravách, rehabilitacích, nadšených vyznáních a schlíplých odvoláních, hysterických kritikách i sebekritikách, jež musela spisovatelská obec za poslední léta absolvovat, konečně čas k tomu, aby byl v klidu, čestně, věcným, ale přitom důsledným způsobem a tak říkajíc s konečnou platností - pročištěn vzduch? Nebyl by to ten nejlepší příspěvek k dvacátému výročí osvobození?

Nesmíme totiž zapomínat, že všechno dobré a pozitivní se dříve nebo později stejně prosadí, taková je historická nutnost. Čekal Holan, čekal Hrabal, čekal Škvorecký. Čeká Kolář, ale nejen Kolář. Čeká i Weiner, čeká Kabešův soubor Ladislava Klímy, čeká zredigované dílo Jakuba Demla. Holan čekáním neztratil - kdo ztratil, byla česká poezie. Kdyby totiž vycházely Holanovy knihy v době, kdy vycházet měly, byla by možná mladá česká poezie dnes původnější, než je. Když nic jiného, tak prostě proto, že by měla Holana dříve zažitého. Nemělo by být jedním z prvních úkolů Svazu spisovatelů probojovávat věci, probojovávat literaturu?

To, co jsem nazval vyčištěním vzduchu, neudělají za spisovatele politici, není to totiž jejich úkolem. A literatura by byla sama proti své podstatě, kdyby nespoležala jen a jen na sebe. Myslím, že Svaz spisovatelů může mít smysl jedině tehdy, nebude-li smlouvat mezi literaturou a politikou, ale bude-li důsledně bránit právo literatury být literaturou, to jest nikoli přetlumočením už poznaného, ale zvláštním, správným poznáním. Jedině tak může být totiž literatura zároveň v nejlepší slova smyslu politikum. Pokud to ještě někdo nechápe a chtěl by od literatury něco jiného, je nutno ho přesvědčit. Tohle všechno nemůže svaz ovšem dělat bez velké společenské autority. Ale i ta záleží na něm - každý má, jak známo, tu autoritu, kterou si sám vydobude. Série vyznání, která zazněla na svazových shromážděních a která byla po zchladnutí hlav a změně větru zase odvolána, jistě Svazu spisovatelů na autoritě nepřidala - u nikoho, tedy ani u těch, co vítali tato vyznání, ani nakonec u těch, co vítali jejich odvolání. Tím rozhodnější však musí být úsilí o znovudobytí této autority. Což se nepodaří ani hysterickými zpověďmi, ani zbrklými názorovými kotrmelci, ani věčnými kompromisy, sousedskou polovičatostí, pseudodialektickým a abstraktním kličkováním. Taktika je samozřejmě nutná, ale co je platná taktika, na jejímž konci nezbude nic ze zásady, která byla na jejím začátku a již měla taktika sloužit? Jedinou cestu vidím v klidné a důsledné věcnosti, v upřímnosti, v rozmyslu, a nikoli odvaze, ale přirozené potřebě vidět věci tak, jak jsou, a nazývat je jménem, které neuhýbá žádným směrem od jejich živého jádra.

Nikdo asi nechceme, aby padaly lidem na hlavy římsy. Dřív prý nebylo možné říct, že padají, když padaly. Dnes to lze říct, ale musí se k tomu dodat, že dívky už nenesí hubertusy. Tento frazeologický rituál je za prvé nedůstojný - a obyčejným lidem, kteří nemají důvod mluvit jinak, než jak jim zobák narostl, směšný - a za druhé zdržuje svět v jeho vývoji: tomu, kdo má v moci vyřešit problém pražských fasád, znemožňuje totiž, aby pochopil, že nese za cosi odpovědnost a že se z této odpovědnosti nemůže vyhat ani prostřednictvím vítězného boje s hubertusy, ani abstraktními řečmi o perspektivách člověka, ani odkazem na industrializaci Slovenska.

9. ČERVNA 1965

7.2. Na téma opozice

Jestli některé představy o možné podobě politické opozice v dnešním Československu, jež se zatím objevily v různých oficiálních projevech, působí trochu jako snaha, aby se vlk nažral a koza zůstala celá, pak se tomu nelze divit: mohou-li v komunistické straně v průběhu několika týdnů zvítězit progresivnější a demokratičtější myslící lidé nad lidmi konzervativními, zdaleka to ještě neznamená, že ve stejně krátkém čase jsou příslušníci hnutí, v jehož celé dosavadní historii se neobjevil jediný pokus překročit v podmínkách, kde toto hnutí zvítězilo, princip jedné strany, schopni vážněji se konfrontovat s myšlenkou tak pro ně donedávna šokující, jako je myšlenka opozice. Jdou-li však přesto tak daleko, že umožňují o tomto bývalém tabu veřejně diskutovat, je asi dobré, aby všichni, kdo si o věci něco myslí, přijali tuto možnost jako výzvu k rozhovoru.

Tedy především: v čem vlastně tkví polovičitost dosavadních konceptů?

Poměrně často slýcháme, že vzhledem k současné a budoucí svobodě slova (v níž údajně spočívá podstata demokracie) bude přirozenou kontrolní funkcí opozice plnit prostě veřejné mínění, opírající se o prostředky masové komunikace. Takové pojetí předpokládá *víru*, že vláda bude z veřejné kritiky vyvozovat všechny patřičné konsekvence. Jenomže demokracie není věcí víry, ale *záruk*. A i když veřejná „soutěž názorů“ je první podmínkou, nejdůležitějším prostředkem a samozřejmým důsledkem demokracie, její podstatou - totiž skutečným zdrojem našich záruk - je něco jiného: veřejná a zákonná „soutěž o moc“. Přičemž veřejné *mínění* (například tisk) může účinně kontrolovat a tím zkvalitňovat moc jen tehdy, má-li na ni také *mocenský* postih, může-li totiž vyústit do veřejného *rozhodování* (například volbami). Moc prostě bere v potaz nakonec zase jen moc; vládu zkvalitňuje ohrožení její existence, nikoli její pověsti. Ostatně nakolik ztrácí veřejné mínění možnost mocensky působit na vládu, natolik narůstá možnost vlády mocensky působit na veřejné mínění „svobodným“ omezováním jeho svobody (ať už nezákonně, nebo cestou změny zákona). Ale nejen to: supluje-li „soutěž názorů“ úlohu „soutěže o moc“, otevírají se tím dokonce dveře právě naopak nedemokratickým formám (kdyby například odvolávala ministry místo parlamentu televize nebo veřejná shromáždění, neměl by občan zákonnou kontrolu moci, a tedy preventivní ochranu proti jejímu zneužití).

Rovněž předpoklad, že dostatečná záruka demokracie je ve vnitřní demokratizaci vedoucí strany (ochotné tolerovat i cosi jako vnitrostraničskou opozici), považují za iluzorní. Nejen

proto, že - zásadně - jedinou skutečnou demokracií je ta, jež platí ve stejné míře pro všechny, ale i z jiného důvodu: patří přece k hořké zkušenosti všech revolucí, že neobnoví-li politická skupina, která v nich převzala veškerou moc, zavčas svou *kontrolu zvenčí*, ztratí nutně dříve nebo později i svou vnitřní *sebekontrolu* a začne pomalu, ale jistě degenerovat. Neboť neživeny kontrolními tlaky zvenku, zkvalitňujícími skupinu jako celek, odumírají nutně i všechny vnitřní kontrolní tlaky ve skupině, zkvalitňující její vedení, a skupina, místo aby se permanentně a přirozenou cestou regenerovala, nezadržitelně kornatí, odcizujíc se stále hlouběji skutečnosti. Konce tohoto procesu jsou známé: když se situace stane neudržitelnou, vyvolá první náhodná porucha explozi - a nadchází krvavý čas palácových revolucí, pučů, kuloárových spiknutí, nesmyslných procesů, kontrarevolucí a sebevražd. „Soutěž o moc“, zaniklá kdysi ve své otevřené podobě, je najednou opět zde a zasahuje všechno daleko zákeřnější formou své přítomnosti: je totiž skrytá. A absence právních jistot, které nedokázala skupina včas obnovit, vrací se teď k ní jako bumerang: vyhlazuje sebe samu. Jinými slovy: neumožní-li komunistická strana co nejrychlejší rozvoj své silné kontroly zvenčí, nebude mít záruku, že po nějakém čase opět zvolna nezdegeneruje. Jak vidět, bez celospolečenské demokracie nemůže nikdy natrvalo vydržet ani demokracie vnitrostraničná. Nikoli tedy, že druhá zaručuje první, ale právě naopak: první zaručuje druhou.

Jiná myšlenka, která se objevuje, že by totiž ve volbách i různých orgánech mohli jako opozice fungovat nezávislí jednotlivci, je podle mého názoru přímo kabinetní ukázkou principu vyřizujícího opozici ještě dřív, než vznikla: proti dokonale organizované a disciplinované politické straně s ideologií, aparátem, tiskem, propagandou a programem dotýkajícím se celé společnosti stál by hlouček soukromých osob bez politického zázemí, zbavených možnosti jakékoli kolektivní dohody o jednotě postupů, kandidátech a vůbec jakékoli komplexnější, koordinované a širěji koncipované politické práce, obdařených jen jakýmsi lokálně komunálními povinnostmi a možnostmi. Ve volbách by se tito nezávislí kandidáti nemohli opřít o obecnou znalost celospolečenské aktivity, programu a možností skupiny, k níž patří a která je doporučuje, čímž by byli - na rozdíl od kandidátů vedoucí strany - připraveni o klasické a vyzkoušené vodítko pro voliče, kteří v drtivé většině nemohou srovnávat a nesrovnávají jednotlivé kandidáty, jsou však s to vždycky srovnat obecně známé politické koncepce. Podobně by i v nejrůznějších orgánech neměla tato „opozice“ sebemenší šanci rozvinout při své atomizaci vedle komunistů jakoukoli důležitější a koordinovanější politickou aktivitu. Prostě bez organizované politické síly, disponující právě skrze svou organizovanost zcela

specifickou mocí, nemůže vedoucí strana mluvit vážně o jakékoli „soutěži o moc“ a domnívat se, že vystavuje své monopolní postavení jakékoli vážnější zkoušce kvality.

Další typ eventuální kontroly nebo přímo opozice bývá spatřován ve společenských a zájmových organizacích; ani to však není - přes určitý politický vliv, kterého některé z nich mohou časem nabýt - žádné zásadní a skutečné řešení: budovány na jiném principu než na principu politického přesvědčení a určeny k jiným účelům než podílet se na politické moci ve státě, nemohou tyto organizace nikdy dost dobře sehrávat úlohu kontroly moci prostě proto, že nevyhovují jejímu základnímu předpokladu, totiž nezávislosti kontrolujícího na kontrolovaném: členství v nich se nejen nevyklučuje s členstvím ve vedoucí nebo jiné straně, ale v jejich nejvyšších orgánech a funkcích jsou takřka výhradně straníci, podléhající vyšším stranickým orgánům a za svou vedoucí činnost v zájmových organizacích jim odpovídající. Přičteme-li k tomu známý systém stranických skupin, stranických kandidátek a stranickou disciplínou vázaného hlasování (včetně obvyklého volebního řádu, prakticky neumožňujícího i v případě většiny nestraníků zvolit protikandidáta), pak opravdu pochopíme, že by tu - i při všech změnách této manipulovací praxe, kterých se jistě brzy dočkáme - opravdu těžko mohlo jít o skutečnou kontrolu zvenčí. A jelikož, jak se ukazuje, bude teď vývoj směřovat zřejmě k rozkladu řady uměle jednotných a nepružných kolosů a k větší diferenciaci organizací, každý pokus o politickou integraci nebo koalici těchto organizací do jakéhosi „politickokontrolního“ bloku by směřoval proti tendenci vývoje a nemohl by k ničemu dobrému vést.

Logickým a prakticky nejschůdnějším řešením by bylo konstituování opozice způsobem, který bývá z oficiálních míst nejčastěji navrhován: obrodou dnes existujících nekomunistických stran NF. Není samozřejmě a priori vyloučeno, že v těchto stranách se mohou skutečně prosadit síly schopné takovou opozici vést, já osobně však přes to všechno na toto řešení příliš nevěřím; obávám se, že tyto strany se za posledních dvacet let, kdy se jejich orgány nevzmohly na nic jiného než na otrocké přizvukování všemu, co dělala vedoucí strana, natolik zkompromitovaly, že výhoda této cesty (existující aparát, tisk apod.) nemůže vyvážit její nevýhodu: obtížnost znovunabytí ztracené důvěry. Nehledě k tomu, že právě na adresu této koncepce by bylo možné poměrně snadno a právem obrátit výtku „návratu k překonaným a nemoderním formám buržoazní demokracie“, kterou je možné občas slyšet z oficiálních míst proti myšlence opozice: vždyť by tu v podstatě nešlo o moc víc než o pokus vytáhnout opět na světlo mumifikované pozůstatky předúnorového - ostatně už tehdy značně problematického - rozvrstvení politických sil.

Polovičitost všech těchto koncepcí má tedy, jak se ukazuje, společnou příčinu: žádná z nich neumožňuje skutečnou *volbu*. Opravdu: o demokracii lze vážně mluvit jen tam, kde má lid možnost - jednou za čas - svobodně si zvolit, kdo mu má vládnout. Což předpokládá existenci aspoň *dvou souměřitelných alternativ*. Totiž dvou svéprávných, rovnoprávných a navzájem na sobě nezávislých politických sil, z nichž obě mají tutéž šanci stát se vedoucí silou ve státě, rozhodne-li tak lid.

Čili: dokud bude v naší zemi moderní, aby existovala komunistická strana jako strana, dotud bude moderní i požadavek *druhé politické strany* jako jejího důstojného a svéprávného partnera v „soutěži o moc“, a tudíž i jako trvalé záruky její kontroly zvenčí. Jedinou skutečně konsekventní a v našich podmínkách skutečně účinnou cestu k ideálu demokratického socialismu spatřuji tedy (samozřejmě: jen do chvíle, než mě někdo přesvědčí o nějakém lepším řešení) v obrozeném a socialistické společenské struktuře odpovídajícím *modelu dvou stran*. A jelikož by pochopitelně už nešlo o strany stojící na třídním základě, a prosazující tedy různé třídním zájmem diktované, a proto konfliktní představy o hospodářském a společenském uspořádání země, mohl by jejich vztah být založen na historicky novém typu *koaliční spolupráce*: při plné politické svéprávnosti ve výkonu vzájemné kontroly mohly by být tyto strany zároveň svázány dohodou o základních obrysech společného cíle, totiž humánní, sociálně spravedlivé a civilizované seberealizace národa cestou demokratického socialismu. Což by mohlo být zakotveno a rozvedeno i v jakémsi zásadním „národním programu“ (formulujícím například i základní orientaci zahraniční politiky apod.), přijatém oběma stranami (eventuálně dalšími společenskými organizacemi) a pro jejich činnost závazným. Míra a způsob plnění či neplnění tohoto programu, stejně jako jeho eventuální budoucí modifikace, by byly posuzovány lidem ve všeobecných volbách, zrcadlících i míru jeho důvěry oběma stranám (celku koalice), i každé z nich zvlášť.

Ačkoliv by mě to jako spisovatele, tedy člověka pracujícího ve sféře fikcí a fantazií, docela bavilo, jsem přece jen natolik soudný, že tu nebudu vymýšlet takzvaný „pozitivní“ program nějaké dosud neexistující strany a promítat ho do různých sfér společenského života; nelze dělat strategii bez vojska: politické programy se nerodí za psacími stoly spisovatelů, ale jen z každodenní politické praxe těch, kteří je uskutečňují, z jejich trvalé reflexe zájmů, jež má hnutí vyjadřovat, z jejich trvalé konfrontace se společenskou skutečností, veřejným míněním, odbornými analýzami atd. Omezím se proto jen na jednu celkovou poznámku.

Často se dnes zdůrazňuje silná a specificky československá demokratická a humanistická tradice. Přitom se ale zapomíná, co to konkrétně znamená: že u nás existuje mnoho skutečně demokraticky a humanisticky založených lidí, kteří nejsou do politického života (v rámci KSČ) zapojeni, ať už z důvodů názorových, anebo prostě proto, že jim dosavadní praxe komunistické strany byla právě málo demokratická a humanistická. Toto potenciální zázemí nové strany nabízí i její možný duchovní rámec: mohl by jim být právě tento tradiční demokratismus a humanismus, mohlo by jít tedy o jakousi *stranu demokratickou*. Což přirozeně neznámá, že by si tato strana měla přisvojovat práva jediného skutečně legitimního stoupence demokracie, podobně jako si komunistická strana nemůže přisvojovat pozici jediné skutečné socialistické síly: demokracie i socialismus mohou být jediné kategoriemi celospolečenskými, o jejichž rozvoj jde všem. A pakliže by dvěma hlavními partnery byly strana komunistická a demokratická, znamenalo by to pouze, že jejich jmény jsou symbolicky zaručovány oba póly společného „koaličního“ úkolu: demokratického socialismu. Pozitivní duchovní východisko takto se formující demokratické strany bych přitom viděl v koncepci jakési, pateticky řečeno, *morální obrody národa*. Důraz na váhu nadosobních kategorií a obecných společenských ideálů, jejichž jménem byl v letech diktatury potlačován nárok člověka na jeho individuální osud, přivedl totiž, jak je dnes častokrát konstatováno, tento národ - zvláště v době postupné degenerace systému, vyznačující se direktivním řízením společnosti odosobněnou stranickou byrokracií s jejím všeuchvacujícím a skutečnosti odcizeným frazeologickým rituálem - na pokraj morální krize; všeobecná pracovní demoralizace je jen přirozeným produktem tohoto degenerujícího systému ve sféře hospodářské. Nezatížena všemi předpoklady a důsledky tohoto procesu, s nimiž se bude muset komunistická strana ještě dlouho a složitě - sama v sobě - potýkat, mohla by tato nová strana daleko rychleji a radikálněji postavit do středu zájmu opět lidskou individualitu a konkrétního jedince udělat opět *mírou společnosti a systému*. Nikoli ovšem tak, že by si abstraktum člověka vybrala jako východisko nového frazeologického rituálu, ale docela jednoduše a prakticky: zájmem o konkrétní lidské osudy, nefiltrovaným různými apriorními ideologickými distancemi od jeho bezprostřední a bezvýhradné naléhavosti; bojem o konkrétní lidská práva, nároky a zájmy; konkrétní, aktivní a opět bezvýhradnou rehabilitací takových donedávna „metafyzických“ hodnot, jako je svědomí, láska k bližnímu, upřímnost, soucit, důvěra, pochopení apod.; novým pojetím lidské důstojnosti; ohledem na osobnost a mravní kontinuitu vůdců atd. atd. Zdá se mi, že právě díky takovýmto nárokům by se tu otevíraly možnosti nejen pro ty lidi nejrůznějšího věku, sociálního postavení, víry a světového názoru, které pro jejich konkrétní a radikální humanismus vyvrhla doba neprávem na periferii společenského uplatnění, ale ve významné míře i nejmladší generaci: z

toho, co o jejím sebeuvědomovacím procesu tuším (například z různých koncepčních projevů studentského hnutí, jež považuji, mimo jiné, za jednu z mála společenských sil usilujících dnes o svou skutečnou politickou nezávislost), usuzuji, že z různých důvodů právě takové duchovní klima by jí mohlo být blízké. Nejde ovšem o to, mladé lidi „podchytit“ pro politickou práci (KSČ mladé lidi nepodchytila právě proto, že je pořád jen usilovala podchytit), ale umožnit jim naopak z objektu politické aktivity stát se jejím subjektem: nevnučovat jim jen vůli a koncepty jiných, ale přijímat také vůli a koncepty jiných.

Tolik tedy na téma „druhé strany“. Závěrem bych se rád zmínil o věci, kterou považuji za velice závažnou: obávám se, že v nekomunistické většině národa se nikdy určitá širší a aktivnější politická síla nezformuje, dokud se nepodaří nekomunistickému stanovisku dosáhnout určitého *základního politickomorálního uznání*, vyrůstajícího z přijetí jistých evidentních pravd a projevujících se v určitých jednoznačných praktických aktech směřujících k nápravě křivd, jež se dosud nikdo napravit nepokusil. Zdá se mi, že bez takového uznání - jako určitého morálního předpokladu každé další aktivity - nemohou nekomunisté nikdy získat důvěru ve smysl a šance svého dalšího podnikání. Nedivte se: je opravdu těžké se jakkoli významněji a po svém angažovat bez minimální záruky, že komunistický omyl není jednou provždy a zásadně čímsi víc než nekomunistická pravda. A viděl-li mnohý nekomunista komunistický omyl jako omyl už v době, kdy komunista neměl o jeho pomýlenosti ani tušení, je třeba mu to - aspoň dodatečně - přiznat, ať to je jakkoli nepříjemné; nejde-li to, pak to znamená, že komunisté jsou jistým zvláštním druhem nadlidí, kteří mají - z principu - pravdu i tehdy, když se mýlí, zatímco nekomunisté se - z principu - mýlí i tehdy, když mají pravdu; za takové situace by ovšem nekomunisté byli bláhoví, kdyby se do čehokoli angažovali. Mají-li komunisté zaručeno právo na občasný omyl, musí mít nekomunisté zaručeno právo na občasnou pravdu; jinak to všechno nemá smysl.

O co konkrétně jde? O nic jiného než o požadavek důsledné rehabilitace všech nekomunistů, kteří museli léta trpět (a kteří dodnes mají na čele zbytky Kainova znamení) za to, že některé věci věděli dříve, než k nim dospěli komunisté. Což je mimořádně aktuální právě dnes, kdy mezi těmi, kteří byli svého času trestáni za přesvědčení, že nebude dobrý takový socialismus, který bude ochoten obětovat - domněle svému vlastnímu rozvoji - demokracii a svobodu, objevuje se právem určitá zahořklost, dospívá-li naše zřízení po létech přesně k téže jistotě, dává-li jim tedy za pravdu, neprojevuje-li však zároveň ochotu přiznat to a vyvodit z toho - vzhledem k nim - určité praktické konsekvence.

Jen malý příklad: v letech 1949 a 1950 musely v důsledku čistek opustit vysokoškolská studia desítky tisíc talentovaných studentů, kteří se nedopustili ničeho jiného, než že nesouhlasili (respektive podle názoru svých zfanatizovaných kolegů v prověřkových komisích by mohli nesouhlasit) s tehdejší politickou praxí komunistické strany, anebo že prostě nebyli komunisty. (Není asi třeba zdůrazňovat, jakou škodu takové a podobné akce znamenaly pro národ; ti, kteří zůstali zde a byli rozptýleni do různých zaměstnání, většinou se už nemohli vrátit k původnímu oboru a takřka dodnes musí zápasit se situací kádrově sporných případů; ti, kteří emigrovali, jsou pro nás rovněž ztraceni, byť mnozí z nich už jako vysokoškolští profesori na různých amerických a západoevropských univerzitách.) Nejde mi v této souvislosti o nic víc než o přesvědčení, že by bylo na místě, aby ti, kteří tyto čistky kdysi prováděli a kteří dnes - plni znovuvzkříšené svazácké euforie - hřímají na schůzích a studentských mítincích o „době temna“, o svobodě, demokracii a spravedlnosti, obrátili se také ke gestu méně atraktivnímu, ale hlouběji stvrzujícímu jejich progresivitu, a zasadili se o práva svých někdejších „ideových odpůrců“, kteří díky ironii dějin dodnes doplácují na to, že v tyhle hodnoty věřili už před dvaceti léty. Jsou věci, které napravit nikdy nelze. Ale je ještě mnoho, mnoho věcí, které by napravit šly. Analogicky by bylo možné hovořit o řadě příkladů jiných, o křivdách drastičtějších, které zasáhly nejrůznější sociální vrstvy, od zemědělců až po drobné živnostníky, od univerzitních profesorů a spisovatelů až po venkovské kněze. (Zvlášť významnou a dosud politicky takřka nevyužitou sílu lze v této souvislosti spatřovat i v oněch snad osmdesáti tisících politických vězňů z padesátých let: běží o lidi nejrůznějších sociálních vrstev, jejichž společný osud byl zřejmě takovou zkouškou mravní pevnosti a sounáležitosti, že by bylo neodpuštělným hříchem, kdyby se tato síla nezačlenila pozitivně do politického života národa.)

S tím souvisí i další věc, která se nás netýká jen zdánlivě: problém československé politické i nepolitické pounorové emigrace. Všichni tito lidé jsou dodnes chápáni převážně jako sbírka nepřátel země a lidu, přesto, že většina z nich se nedopustila opět ničeho horšího, než že už před dvaceti léty byla přesvědčena, že socialistickému systému by neměla být obětována demokracie. Mnozí z nich přitom emigrovali jen proto, že jim zde hrozilo vězení a perzekuce, anebo prostě proto, že tu neměli možnost pracovat ve svém oboru; pokud odešli ilegálně, je sporné, zda to lze - z hlediska Deklarace lidských práv - považovat za zločin v podmínkách, kde legální možnost vystěhování neexistuje. Dokud nebude vztah státu k této emigraci velkoryse revidován, nebude ani zde, mezi námi, situace zcela normalizována: patří přece k chloubě demokratického státu, že nemá na svém mezinárodním kontě položku emigrace.

Prostě a dobře: myslím, že je dnes už neúnosné a nehistorické vidět tento národ stále jen očima únorového konfliktu, - což platí samozřejmě pro oba tábory, které se tehdy střetly. Neříkám to proto, že bych bojoval o rekonstrukci předúnorové situace (i když k řadě tehdejších samozřejmostí se dnes namáhavě dopracováváme), ale právě naopak: proto, že její rekonstrukce není už prostě možná.

Důsledné politickomorální uznání nekomunistické pozice nebude asi záležitostí nikterak jednoduchou a práva z takového uznání vyplývající nespádnou asi nikomu z nebe: je především na iniciativě nekomunistů samých, aby si je postupně vydobyli. Možná také, že se mohou různé nekomunistické politické síly zformovat i bez takového uznání. Mně se však zdá, že bez toho to bude vždycky nutně aktivita polovičatá, obložená rezervami a distancemi, ne zcela autentická, a proto ne dosti průrazná: s dvacet let upevňovaným pocitem outsiderovství a neplnoprávnosti se do arény politického života vstupuje těžko.

BŘEZEN 1968

7.3. Český úděl?

Všechny nás - totiž celý český národ - musí nepochybně potěšit, dozvídáme-li se, že za svůj srpnový postoj jsme získali uznání i od Milana Kundery, tohoto jakoby lehce skeptického intelektuálního světáka, který byl vždycky náchylný vidět spíš naše záporné stránky (a který dokonce - jak přiznává - hovoří se svými přáteli o jedné ze svých her jako o hře „protičeské“), a že mu naše tehdejší chování - zásadové a zároveň rozvážné (protože „*v kořenech českého vlastenectví není fanatismus, nýbrž kriticismus*“) - přímo imponuje. A přece jedna věc bohužel - nevím, jak jiným, ale mně určitě - tenhle hřejivý pocit kalí: okolnost, že právě to, co Kundera na českém vlastenectví tak chválí a co je - jak nepřímo naznačuje - i jemu vlastní, totiž onen kriticismus, v jeho vývodech povážlivě schází a že tyto vývody (mluvím o jeho článku *Český úděl* ve vánočním čísle Listů) bohužel - přes všechnu rozšafnou moudrost - zapadají do téže tradice sebeobdivných obrozeneckovlasteneckých preludů, od které se jejich autor tak energicky distancuje. Skutečně: ať to zní jakkoli krutě, nemohu se zbavit dojmu, že tu máme co činit s jakousi novou a velmi líbivou variantou jakési staré a velmi krátkozraké kamufláže.

Ale vlastně mě to ani moc nepřekvapuje; čekal jsem, že to přijde. Vždycky totiž, když nemá český vlastenec dost odvahy (bez níž je ovšem skutečný kriticismus nemyslitelný) podívat se tváří v tvář kruté, ale *otevřené* přítomnosti, přiznat si všechny její problematické aspekty a vyvodit z toho bezohledně příslušné konsekvence, byť by musely být nasměrovány i do vlastních řad, obrací se k lepší, ale už *uzavřené* minulosti, kdy byli všichni jednotni; na jejím ocenění nelze totiž už celkem nic zkazit, je to bez rizika, všem se tím lze zavděčit, a lze si dokonce takovým odkazem k minulé národní slávě docela dobře nalhat, že je vlastně všechno v pořádku, protože Češi jsou staří kabrňáci. Je to postoj velice atraktivní - apeluje na všechno české v nás a naše oči (nemáme-li ovšem srdce z kamene) nemůže zanechat suché -, je to však zároveň postoj velice nebezpečný: jednostranným a vnějším akcentem na lepší minulost odvádí nenápadně pozornost od horší přítomnosti a pasivním vlastenectvím uzavřené vzpomínky nenápadně nahrazuje méně pohodlné, ale aktivní vlastenectví původního, a tudíž otevřeného činu, riskantně zasahujícího do napjatých otázek dne. A byť by se stokrát slovy oháněl tradičním českým kriticismem, kritický takový postoj rozhodně není: od *kritiky* uniká k *iluzi*. Vždyť kdybychom nebyli schopni ničeho víc než vzájemně se ohřívát vzpomínkami na dřívější úspěchy, slibujícími, že český národ nikdy neskoná, skoná by národ asi velmi záhy - neskonáli, pak jedině proto, že tisíce jeho příslušníků budou boj za určité docela konkrétní hodnoty chápat - bez dlouhých řečí - jako svůj každodenní, aktuální a riskantní úkol, úkol nikoli národní,

ale prostě lidský. Ze vzpomínky na srpen skutečně nelze natrvalo žít, zvláště když to je dnes už stále víc jen jeden z dovolených způsobů, jak neškodně ventilovat obecné mínění, aniž by ústilo v nebezpečí „nedovolené“ činnosti, a jak potřebu aktuální aktivity úspěšně ukájet pseudoaktivitou sebeobdivného vzpomínání. Nic naplat: dnes máme únor a každý odkaz k srpnu zastírající únorové problémy staví ve skutečnosti smysl toho, co rozumíme „srpnem“, na hlavu: vždyť nechceme-li ztratit poslední zbytky toho, co jsme se tehdy snažili zachránit, nezbyvá nám než prostě vstoupit do dnešní pře. Neříkám samozřejmě, že bychom se neměli vracet k srpnu, jde jen o to, proč se tam vracet: nikoli proto, abychom se léčili z dnešních pochybností novým a novým zjišťováním, jak jsme tehdy byli dobří, ale proto, abychom si - konfrontováni s dnešními problémy - znovu a znovu připomínali, co jsme to vlastně ještě před několika měsíci veřejně říkali, co jsme to psali na zdi, co jsme si mysleli a co žádali. Bylo v tom všem přece - vzpomeňme si dobře! - cosi víc než jen nesouhlas s vojenskou intervencí, bylo to přece zároveň jakési neoficiální všelidové referendum o tom, jaké mají být v zemi poměry, byl to přece zároveň velký vzájemný slib, že od určitých hodnot nikdy neustoupíme! Ano, jako výzva k přítomnosti má návrat k minulosti smysl, ale jedině tak.

Nerad bych přirozeně podsuňoval Kunderovi úmysly, které nechová, ale problematičnost jeho chvály národa za srpnové počínání se mi žel jen potvrzuje v tom, jak tentýž národ (to už mu ovšem neříká „národ“, ale „někteří lidé“) zároveň napomíná za jeho počínání dnes: prý se z toho kriticismu už stává zvyk; lidé prý moc „lamentují“, že může všechno skončit špatně (zřejmě by měli spíš klidně a poslušně vyčkávat, co se z toho vyvine); prý to je už „*kriticismus degenerovaný v pesimismus*“ - zkrátka a dobře: pořád proti něčemu remcáme, pořád se nám něco nelíbí, pořád někomu nedůvěřujeme, pořád se o cosi strachujeme - a přitom můžeme být rádi, že jsme rádi: vždyť se stalo „*něco, co nikdo nečekal: nová politika tento strašlivý konflikt vydržela*“.

Čili: minulé činy - byť tisíckrát radikálnější než dnešní - jsou bez výhrad akceptovány a adorovány v době, kdy je už pohltila minulost a tohle jejich hodnocení bylo tak říkajíc „ratifikováno“ společenskou mocí i soudem dějin, a je tudíž bez rizika; k současným činům však, které by zajisté podporu potřebovaly naléhavěji, zůstává rezerva - jsou totiž otevřeny do neznáma, nikde není jistota, že se nešlápne vedle, lze se tu snadno zmýlit, a navíc tu hrozí nepříjemná možnost konfliktu s mnohými spoluobčany bez záruky, že se člověk neoctne v menšině. Opravdu: oč snazší je říkat si, jak jsme byli dobří před srpnem a jak jsme byli báječní v srpnu (když sem na nás přišli ti zlí), než zkoumat, jací jsme vlastně dnes, kdo z nás je ještě

dobry a kdo už nikoliv a co je třeba dělat, abychom byli právi svým dříve dobytým zásluhám! Oč snazší je takticky zaujmout neurčitě vyčkávací postoj (zaštitěný abstraktním obdivem k národu); trochu se k současnému národnímu kriticizmu (tomu „pozitivnímu“) přihlásit, ale zároveň ho trochu (ten „negativní“) odsoudit; a hlavně se s ničím neunáhlovat a zachovat si volné ruce pro různé eventuality, aby pak vždycky bylo možné přijít v pravou chvíli s chytrým exposteriálním zhodnocením. Nemám v úmyslu a nemám ani právo žádat na Kunderovi stanovisko, vytýkám mu pouze, že stanovisko předstírá, což má pramálo společného se skutečným kriticizmem, k němuž se tak vehementně hlásí.

Ale abych byl konkrétnější: prý to nová politika vydržela. Vydržela to opravdu? To je otázka dne. Něco z ní vydrželo nepochybně: nejsme (zatím?) zavíráni za své názory, federalizujem se, Skaut rozpuštěn nebyl. Ale vydržely ty hlavní, základní věci, ty, z nichž by mělo všechno ostatní vyplývat a které by to měly zaručovat? Vydržela například svoboda slova a svoboda shromažďovací? Vydržela naděje na otevřenou a veřejně kontrolovanou politiku a skutečně demokratický způsob vlády? Vydržela naděje na legální politickou pluralitu, takovou, která se neuskutečňuje jen cestou zákulisních intrik? Vydržela opravdu naděje na důslednou ekonomickou přestavbu - se vším, co to obnáší? Vydržela naděje na suverénní zahraniční politiku? Vydržela naděje na morálně pracovní obrodu národa? A pokud nevydrželo tohle, - může vůbec vydržet natrvalo i ta míra právní jistoty, kterou ještě zatím máme? Anebo je snad pocit právní jistoty posilován skutečností, že ti, jejichž jménem byli zatýkáni nejvyšší ústavní činitelé a kteří sestavovali seznamy lidí určených do kriminálu, sedí dnes opět v nejvyšších orgánech a rozhodují o nás - proti vůli celého národa? Kundera se nám diví, že pořád chceme nějaké záruky, - nic prý nikdy nelze zaručit. Jako by to málo, které „vydrželo“ a v jehož bezpečí se Kundera diví, nevydrželo právě proto, že nikdy neustal ten ohromný mnohohlas volání po zárukách, ten věčný, věčně skeptický pramen „konstruktivní nedůvěry“, „konstruktivní nespokojenosti“, neustálého pochybovačství, ta trvalá snaha zásadním a nesentimentálním postojem preventivně zabraňovat všem dalším možným ústupkům! Což i odvaha Milana Kundery pobývat převážně ve vlasti se neopírá o víc než o prohlášení státníků, o fenomén národní solidarity a rozhodnosti - a což i ta prohlášení se neopírají koneckonců o něj? To není jen v tom, kolik lidí se odváží „*stát na svém místě v nejistotách*“, ale především v tom, nakolik jsou tito lidé schopni určité věci si vzájemně lidsky garantovat svým odhodláním projevit svůj postoj i konkrétní a nebezpečnou akcí! Řekne-li se A, je prostě třeba říci i B, nelze chválit národ za srpnovou odvahu a kárat ho za odvahu prosincovou; vždyť ti, kteří dnes za nepoměrně komplikovanějších podmínek - ba často proti vůli „svých“ politiků - nastavují kůži, jsou tímž

národem, který nastavoval kůži v srpnu; vždyť oni pouze pokračují v tom, co dělali tehdy, vedeni týmiž ideály, týmž svědomím, touž schopností riskovat! Jejich dnešní boj je ovšem otevřený, výsledek zatím neznáme, na soud mocných a na soud dějin si teprve musíme počkat. Tenhle angažovaný a riskující postoj je ovšem založen na pochybách, pramení ze skutečného kriticismu. Lidé chtějí záruky, mají strach, že všechno dopadne špatně, - proto se angažují. Není to pesimismus, vždyť se tu věří v možnost nápravy! Skutečně pesimistický - totiž na možnost reálného boje rezignující, a tedy beznaděj kdesi na dně obsahující - je postoj právě obrácený, ten, který je vždycky připraven nahradit tvrdý zásah do otevřené přítomnosti zjhlou vzpomínkou na uzavřenou minulost.

Docela logickým článkem tohoto pseudokritického iluzionismu, dělajícího všechno možné, aby nás nenápadně vyvázal z naší odpovědnosti za běh věcí a z naší povinnosti do nich autenticky vstupovat, je i Kunderova koncepce „českého údělu“. Nevěřím na tohle fátum a myslím si, že především my sami jsme strůjci svého osudu, z toho nás nevysvobodí ani výmluva na sobectví velmocí, ani na naši geografickou polohu, ani odkaz k staletému údělu balancovat mezi suverenitou a podmaněním. Zase to není nic jiného než abstrakta zastírající naši konkrétní odpovědnost za naše konkrétní činy. Část národa (do níž patří přece i Kundera) nám před lety vybojovala - velmi tvrdým zásahem proti druhé části národa - to, že příslušíme tam, kam příslušíme; byl to přece akt volby a jejího velice vehementního prosazení, nikoli tedy slepá nutnost nějakého národního údělu! Což neříkám proto, abych kohokoli soudil nebo svaloval na něj odpovědnost ze všech ostatních, ale proto, abych zdůraznil, co jsem řekl: náš osud záleží na nás. Svět se neskládá - i když by bylo velmi pohodlné si to tak představovat - z hloupých velmocí, které můžou všechno, a chytrých malých národů, které nemůžou nic. Vždyť přece to, co se stalo, se nestalo proto, že jsme Češi a že Češi vždycky musí trpět od svých sousedů (neboť to je jejich „český úděl“), ale z důvodů docela jiných, konkrétnějších. Převádět řeč na fátum „českého údělu“ znamená odvádět ji od skutečných příčin dnešní české situace a skutečných možností jejího řešení, vyvazovat se z nepříjemné povinnosti podrobit kritické reflexi různá svá ideologická dogmata, předsudky a iluze, a rozptýlit konkrétní historickou odpovědnost konkrétních historických osob do nepostižitelného kosmu obecných dějinných paralel a abstraktních souvislostí. A říká-li někdo, že tu jen naše národní dějiny odhalily své ledví, jen tím zastírá, co tu - v tomto konkrétním případě - opravdu své ledví odhalilo.

Vrchol celé Kunderovy iluzionistické konstrukce vidím však ještě v něčem dalším: prý jsme stanuli - poprvé od konce středověku - „*ve středu světových dějin*“, protože jsme usilovali

- poprvé ve světových dějinách - o „*socialismus bez všemoci tajné policie, se svobodou psaného i mluveného slova*“; prý náš experiment mířil do tak daleké budoucnosti, že jsme museli zůstat nepochopeni. Jak voňavý balzám na naše rány! A jak nabubřelá iluze zároveň! Opravdu: budeme-li si namlouvat, že země, která chtěla zavést svobodu slova - cosi, co je ve většině civilizovaného světa samozřejmostí - a která chtěla zabránit kvůli tajné policii, stala kvůli tomu ve středu světových dějin, nestaneme se vážně ničím jiným než samolibými šmoky, směšnými se svým provinciálním mesianismem! Svoboda a zákonnost jsou prvními předpoklady normálně a zdravě fungujícího společenského organismu, a pakliže se nějaký stát pokouší po letech absence je obnovit, nedělá nic historicky nedozírného, ale snaží se prostě odstranit své vlastní nenormálnosti, prostě se *znormlizovat*; což platí bez ohledu na to, zda si tento stát říká socialistický nebo nikoli. A prohlašuje-li se určitý systém za socialistický, pak to přece útlak člověka a rozklad společnosti v tomto systému neomlouvá, ale spíš naopak usvědčuje, a jeho pokus odstranit bezpráví nemůže být tedy - z hlediska dějin lidstva - ničím jiným než pokusem tohoto systému odstranit nesmysly, které předtím sám pracně navrhl. Zdá se mi, že za nutnost dělat tuhle očistu bychom se měli spíš stydět než se tím chlubit jako svým dalekosáhlým vkladem do dějin.

Závěrem tedy: kdybychom vycházeli z představy, kterou nám nastínil Kundera, že totiž maličké, hloupě umístěné, hodné, inteligentní, trápené a k trápení odsouzené Československo se stalo vlastní pílí nejdůležitějším bodem světa, za což ho jeho zlí sousedé, které si samo vůbec nevybralo, krutě potrestali, takže jediné, co mu dnes zbývá, je jeho duševní (a zřejmě v soukromí pěstovaná) převaha nad nimi, - kdybychom tedy vycházeli z této kýčovité představy o svém „údělu“, nejenže bychom se na hony vzdálili všem tradicím kriticismu (nejen českého, ale jakéhokoli), ale navíc bychom upadli do nacionálních sebeklamů, které by nás také mohly - jako národní komunitu - ochromit na celá desetiletí. Skutečně, dnešní chvíle je nejméně vhodná k tomu, abychom si lhali do kapsy: naší jedinou možností je vyvodit z toho, co se stalo, všechny patřičné konsekvence, zbavit se všech iluzí a jednoznačně se rozhodnout, co vlastně chceme a co pro to musíme dělat; nenamlouvat si přitom, že to, co děláme, je něčím víc, než čím to je, ale tím víc se o to prakticky, denně, houževnatě a s jasným vědomím všech rizik bít; a hlavně neukolébávat se sebelichotivými a sebeobelhávajícími řečmi o své národní inteligenci, moudrosti, kultuře, o kráse svých minulých činů a fatálně nám souzené tíze našeho národního údělu. „Moudrost“ a „kulturnost“ vznikají totiž a fungují bezděky, neuvědoměle a nenaplánovaně, jako jakési „vedlejší produkty“ konkrétní a reálné práce, nikdy však netvoří samy o sobě jakýkoli smysluplný program nebo cíl - národ, který by je tak chápal a sám u sebe

dokonce shledával, prozrazoval by tím jedině, že ve skutečnosti příliš kulturní není, protože potřebuje takové řeči jako lék na své komplexy.

ÚNOR 1969

7.4. Odpovědnost jako osud

„My žijeme v Praze, to je tam,

kde se jednou zjeví Duch sám...“

Vaculíkuv *Český snář* je souborem deníkových záznamů, které autor psal od 22. ledna 1979 do 2. února 1980. Tyto záznamy byly ovšem psány s vědomím, že mají vytvořit knihu, a tento úmysl je integrálně prostupuje - lze ho tušit v jejich obratné vnitřní kompozici, rozvrhování motivů, nenápadném pointování, v jejich stylu a stylizaci, a posléze se začíná přímo vyjevovat, když autor průběžně své psaní sám - jakožto vznikání svého „spisu“ - komentuje. Nejde tu rozhodně o deník fingoovaný; spíš se zdá, že autor pouze tu a tam poněkud „inspiroval“ dění samo (například vyvoláváním určitých situací) ve snaze umožnit skutečnosti, aby se náležitě projevila a poskytla mu tak příhodný materiál. Jde tedy o skutečný deník, zabydlený žijícími lidmi a mezi nimi na prvním místě autorem samým.

Ludvík Vaculík je jedním z nejznámějších českých neoficiálních spisovatelů, už čtrnáct let zakázaným, je signatářem Charty 77 a veřejnosti je znám jako vynikající novinář, který dokáže vždy sugestivně, neotřele a svým zcela osobitým způsobem vyjádřit to, co je ve vzduchu, co společnost cítí nebo co je prostě v danou chvíli třeba veřejně říct. V prvním plánu jsou jeho deníkové záznamy proto nevyhnutelně a ze samé podstaty věci obsáhlým dokumentem o československém „disidentském ghettu“, o jeho každodennosti, struktuře života a starostí v něm, o jeho atmosféře i základních otázkách. Kdyby tato kniha nebyla ničím víc než tímto, je velkým činem: nevím, že by o fenoménu soudobého „disidentského ghetta“ v komunistické zemi byla napsána kniha tak důkladná a pronikavá (jednu rovinu takového tématu analyzuje skvěle Solženicynovo *Tele a dub*).

Český snář ovšem není zdaleka jen tím. Jako zpráva vsutku důkladná a pronikavá musí nutně - jako vše v literatuře, co je v nějakém směru hluboké a pronikavé - své téma přesahovat.

Vaculík je přesahuje především tak, že vypovídaje o „disidentském ghettu“ vypovídá tím zároveň velmi přesně i o společnosti, která tomuto ghettu dala vzniknout, čili o tom, co sám nazývá prostě „poměry“: o tom zvláštním orwellovském světě, v němž všechno pravdivé, smysluplné, osobité a na vládní ideologii jakkoli nezávislé je předmětem trvalé a všestranné pozornosti policie a ti, kteří s tím mají něco společného, nebo ti, kteří mají něco společného s

těmi, kteří s tím mají něco společného, jsou objektem pestré palety represivních ataků moci; o světě, v němž drtivá většina populace je zahrnuta do svého privátního prostředí (tj. ghetta v jistém ohledu ještě dusnějšího, než je to „disidentské“), umlčena a donucena chovat se jinak, než jak by se chovat chtěla. Toto svědectví je přirozeně nesmírně důležité - nejen jako nástroj společenského sebeuvědomění toho světa, o němž svědčí, ale i jako memento všem, kteří si před realitou tohoto světa zakrývají oči a nechápou, že tyto „poměry“ neohrožují pouze lidi ocitající se v jejich bezprostředním dosahu, ale všechny.

Nicméně ani tím není podle mého mínění smysl Českého snáře vyčerpán. Svou hlubokou analýzou toho, jak se „poměry“ zmocňují privátního života, jak ho spolutvoří a zároveň ničí, i svou zvláštní zvěstí o velikosti i zoufalství člověka, který se snaží tomu všemu nějak vzdorovat nebo se s tím vyrovnávat a který se vždy znovu dostává v této situaci do vpravdě existenciálních dilemat, tím vším a mnoha dalšími věcmi je tato kniha zároveň - a to chápu jako vůbec nejdůležitější - velkým románem o moderním životě vůbec, o krizi soudobého lidství i o heroismu a tragice člověka pokoušejícího se této obecné krizi vzepřít a hledat znovu svou ztrácející se integritu.

O této knize - mimochodem jednom z nejdiskutovanějších textů v československém duchovním prostředí posledních let (ačkoli publikovaném pochopitelně jen samizdatově!) - bylo už řečeno mnoho, například že to je román o naději a beznaději, o všudypřítomnosti ohrožení, o zvláštní snovosti života v totalitním systému, o absurditě dnešního „civilizovaného“ života, o ztrátě domova a rozkladu času a lidské identity, o lásce, o přírodě, o statečnosti, o strachu i o smrti.

O tom všem zajisté tato složitá, mnohvrstevnatá, mnohovýznamná, strhující i zneklidňující kniha je: všechny základní dimenze globální krize soudobého lidství i všechny základní roviny, na nichž se člověk pokouší být vždy znovu sám sebou, tu lze v té či oné podobě najít a o každé z nich - jako o určité významové vrstvě či motivu této knihy - by bylo možné napsat samostatnou esej. Povšimnu si zde proto pouze jednoho aspektu, významného dle mého názoru tím, že není jen pouhým aspektem mezi jinými aspekty, ale že umožňuje nazřít cosi z nejvlastnější konzistence této pozoruhodné knihy.

V úvodní části Českého snáře věnuje autor hodně místa rozboru jedné „vnitrodisidentské“ diskuse o „disidentství“, kterou (shodou okolností? nebo už s myšlenkou na zamýšlenou knihu?) sám krátce předtím, než začal svůj román psát, vyvolal. Obsáhle vysvětluje své osobní

stanovisko: odmítá být manipulován svým „disidentstvím“ a natrvalo hrát roli jakéhosi profesionálního hrdiny a nepřetržitého bojovníka, kterou mu - jak aspoň on to cítí - jiní předepisují; chce být svobodný, a tedy i svobodný od jakékoli role a jakéhokoli obecného očekávání; rozhodl se pro jiný (méně efemérní) druh smysluplné činnosti, než je to věčné psaní petic, protestů a sbírání podpisů. Štve ho výlučnost jeho postavení, bariéra, která ho dělí od „normálních lidí“, pro něž je jeho postoj nenapodobitelný; štve ho, že se ocitl v jakémisi exkluzivním houfu, svázaném tím, co se od něho očekává, a že tím ztratil jakoby kus své individuality; rozčiluje ho předvídatelnost a spočitatelnost všeho, co by měl dělat, aby své roli dostal. Obává se, že čím bude statečnější, tím víc se bude odcizovat obyčejným lidem, a čím víc se bude obětovat, tím spíš je bude odrazovat od slušného chování, které se jim bude zdát - skrze něj - už napořád svázáno se zvláštností jeho postavení a zároveň s takovým druhem oběti, jaký prostě nemohou oni sami přinést. Motiv, rozbořem zmíněné „disidentské“ diskuse navozený, se pak táhne celou knihou jako touha jejího autora (a zároveň hlavního hrdiny) vystoupit ze své role, zbavit se její tíže i pout a být nadále už zase jen sám sebou a jen sám za sebe.

Po celou knihu se ovšem její hrdina zároveň - jakoby bezděky, mimochodem, jaksi „na okraj“ a bez vysvětlení - svému odhodlání zpronevřuje: dál píše petice a dál sbírá podpisy, dál organizuje samizdatovou edici, s kterou chtěl skončit, aby měl víc času na svou vlastní práci.

Je to bez vysvětlení, protože to je jasné: nelze přece, aby se nevyjádřil s kolegy-spisovateli k tomu, že jednomu z nich vzali občanství! Když se sepsání a zorganizování příslušné petice nepodjal jiný, musí se toho přece ujmout on! Nelze přece, aby mlčel k tomu, že jiné jeho přátele zavřeli za to, že se zastávali nespravedlivě stíhaných (navíc těch neznámých, „normálních“, obyčejných) lidí!

Proč ale vlastně nelze? Z pochopitelného důvodu: jeho odpovědnost, jeho slušnost, jeho cit pro solidaritu a pro spravedlnost mu to nedovolí. Jinými slovy: přesně ta jeho vlastní lidská integrita, která se cítí být trvale ohrožována rolí „disidenta“, ho nutí zase a znovu provozovat „disidentství“, být „disidentem“.

Svým způsobem to je začarovaný kruh. Hrdina románu je vlastně hrdinou proti své vůli, vzpírajícím se tvrdé pravdě, že to, s čím si začal (a musel začít!), není hra, kterou lze chvíli hrát a chvíli jen pozorovat; že od své role si nelze jen tak z ničeho nic vzít dovolenou (vždyť to skutečně není jen nějaké zaměstnání!); že svou roli si sice volí, ale že zároveň si i ona volí jeho;

že ji nejen volí, ale že do ní i padá. Jeho role je součástí jeho života a jeho život není - jako ostatně ničí život - jen jeho. Dalo by se to říct tak: aniž se cítí být sám za to odpovědný, je prostě propadlý do své odpovědnosti.

Jistě: se svou rolí lze vyjednávat, smlouvat, modifikovat ji. Ale jen po jistou „slušnou mez“, abych užil Vaculíkova termínu. Celým Českým snářem ostatně vane duch hořkosti a smutku z těch, kteří tuto mez překročili.

Český snář je tedy (mimo jiné) románem neúspěšné vzpoury člověka proti své roli, románem zápasu s touto rolí, zápasu vedeného snahou vyvzdorovat si na ní kus nezávislosti a soukromí. Jenže znovu a znovu se ukazuje, že hrdina už nemá žádné soukromí. Je veřejným majetkem a svou lidskou identitu, která se proti tomu bouří (ačkoli sama tuto situaci jakousi svou specifickou tíží vyvolala), může posléze dotvrdit a dosvědčit nikoli tím, že tento tíživý a nepříjemný osud v jisté chvíli odmítne, ale naopak jen tím, že ho bez velkých řečí (tj. „bez vysvětlení“), s nadhledem i sebeironickou odevzdaností přijme a naplní.

Český snář se z tohoto hlediska jeví jako román o odpovědnosti, vůli a osudu; o odpovědnosti, která je - lze-li to tak říct - silnější než vůle; o tragice osudu vyrůstajícího z odpovědnosti; o marnosti všech pokusů člověka vysvobodit se z role, do níž ho jeho odpovědnost uvrhla; o odpovědnosti jako osudu.

Vaculík v Českém snáři trvale medituje sám o sobě. Zároveň referuje o tom, co dělá. Jeho sebereflexe i jeho konání je on sám. A jakkoli se snaží vše, co dělá, reflektovat, je tu opět - tak jako v jeho „disidentství“ - cosi silnějšího než on, cosi, co přesahuje všechny jeho meditace, sebereflexe a reference. Touto tajemnou silou je pravda - v tomto případě pravda o odpovědnosti jako osudu.

Myslím, že každého dobrého spisovatele neomylně poznáme podle toho, že svým dílem říká něco víc, než co chtěl říct. Že není jen režisérem bytí, ale i jeho médiem, tím, skrze něhož a skrze jehož talent se bytí vyjevuje. Anebo není snad právě tohle podstatou zázraku, kterému se říká umění?

Vaculík napsal (opakuji: mimo jiné!) knihu o tíži a bídě „disidentství“. Tím tu bídu ovšem v jistém smyslu přemohl. Stal se totiž médiem pravdy, a pravda je vždycky už určitým „řešením“. Když pro nic jiného, tak proto, že nikdy není uvězněna do jednotlivého, ale - svítíc z jednotlivého - ozařuje celek. Český snář je skutečně - jak autor toužil - „o celku dneška“. O

celku dneška a celku člověka v něm. Člověka, který (opět: mimo jiné) valí svůj sisyfovský balvan; valí ho přesto, že ho to nebaví, a přesto, že ví, že ho stěží někam dovalí; který ho valí prostě proto, že nemá jinou možnost, jak být sám sebou a aspoň tak dát životu smysl. A odkrýt tím obzor naděje.

O Českém snáři se těžko píše. Nikoli jen proto, že o něm bylo už tolik napsáno, ale hlavně proto, že téměř vše, co o něm lze říct, sám o sobě už řekl. Je to totiž - také - román o sobě samém; román svého vlastního vznikání; román, který trvale sám sebe a své vznikání pozoruje a komentuje; který se sám sobě diví, sám se ze sebe raduje, věří si i o sobě pochybuje, sám sebe plánuje a sám referuje o tom, jak se svému plánu vymyká; je to román trvale sám o sobě přemítající.

Je to román autoreferenční; je to román vznikání autoreferenčního románu; je to autoreferenční román vznikání autoreferenčního románu.

Autoreference v literatuře vždycky otevírá problém upřímnosti. Může být totiž vůbec upřímné dílo, které se rozhodlo být upřímné? Vždyť v okamžiku, kdy začnu sám sebe pozorovat, referovat o sobě, a tím sám sebe nutně i nějak interpretovat, jsem přece už někým trochu jiným, než kým jsem byl, než jsem s tím začal. Koho však pozoruji a o kom vypovídám? O tom prvním - pozorovaném -, nebo o tom druhém - pozorujícím se? Aby mé pozorování bylo vskutku právo svému objektu - totiž upřímné -, musím se pozorovat přece už jako ten, kdo se pozoruje! Koho však při tom pozoruji? Toho, kdo se pozoruje, nebo toho, kdo pozoruje, jak se pozoruje? Chtěl-li bych být upřímný, musel bych pozorovat sebe jako toho, kdo pozoruje, jak se pozoruje. Koho bych tím však pozoroval? Toho, kdo pozoruje, jak se pozoruje, nebo toho, kdo pozoruje, jak pozoruje, jak se pozoruje?

A tak dál. Jak patrně, ocitáme se tu tváří v tvář začarovanému kruhu autoreference. Zdá se, že úmysl být upřímný se téměř osudově vylučuje s možností skutečně upřímný být. A opravdu: čím sveřepější je naše úsilí upřímně sami sebe popsat, tím beznadějněji se zaplétáme a tím naléhavěji před námi vyrůstá podezření, že vše, co se za naši upřímnost vydává, je jen nějakou více či méně skrytou a více či méně rafinovanou formou autostylizace. A že bez nějakého kompromisu, úhybu, triku či lsti se z tohoto začarovaného kruhu objekto-subjektové gnozeologie nevymaníme.

Vaculík se rozhodl pro maximální upřímnost, se svým rozhodnutím nás seznámil a pak svou vědomě, záměrně a programově upřímnou knihu napsal. Jak ta kniha ale může být upřímná, když - jak jsme viděli - upřímný z rozhodnutí být prostě nelze? Myslím, že není vůbec důležité, zda jeho kniha je opravdu upřímná. Je to koneckonců literární dílo, které nám buď něco říká, nebo nikoliv, a jeho účinek a vnitřní pravdivost věru nejsou závislé na věrnosti vnější fakcitivity. Důležité je něco jiného: zda máme nad tou knihou pocit svrchované autenticity, anebo naopak pocit podvodu, hry, klamu a sebeklamu.

Já osobně tu mám jednoznačně pocit svrchované autenticity. Otázka, kterou si kladu, tudíž zní: Jak mohl autor dosáhnout tohoto účinku v situaci, kdy vše bylo zdánlivě proti němu, totiž v situaci, kdy se rozhodl pro autoreferenční román, své rozhodnutí vyjevil a začal vědomě a cílevědomě psát o sobě upřímně, jako o tom, kdo toto rozhodnutí učinil? Jak to, že účinek jeho textu není rozbourán pocitem, že se tu zase někdo nechal chytit do začarovaného kruhu autoreference?

Myslím, že Vaculík svého úspěchu dosáhl zvláštní kombinací dvou dost protichůdných věcí: za prvé neobyčejnou obratností, s níž balancuje na oné riskantní hraně tak, aby vždy ve chvíli, kdy už v nás zraje otázka po poměru upřímnosti a autostylizace, pravdivosti a mystifikace, svedl naši pozornost jinam a prostě nám znemožnil si tuto otázku položit. A za druhé - což je ovšem nepoměrně důležitější - tím, že tento začarovaný kruh zvláštní oklikou skutečně protrhl: touto „oklikou“ není nic jiného než vnitřní étos, opravdovost, spontaneita, zápal a vášně, tedy vlastně nereflektovaná, a proto jedinečně pravá upřímnost, s níž se vrhá do svého beznadějného úkolu. Pod všemi těmi rafinovanými vrstvami autoreference a autoreference jeho autoreference se skrývá totiž nebyvale silná, paličatá, přímo umanutá a ve své umanutosti zcela autentická vůle říci své. Vůle zvláštním způsobem cudná - a snad právě proto se vytrvale skrývající za svým rafinovaným literárním zámyslem. Tento zámysl je však posléze, jak se ukazuje, sám jakousi velkou a zcela bezděčnou mystifikací: předstíráje upřímnost o sobě vědoucí, programovou, sebe pozorující a kontrolující, je autor ve skutečnosti hnán tou jedinou upřímností opravdu možnou a upřímnou, totiž upřímností svého spontánního zápalu pro věc. Navzdory vši obratnosti svého literárního provedení je tedy tato kniha - ve své nejhlubší („předliterární“) podstatě - vlastně velmi direktním a necenzurovaným sebevyjevením, sebevyjevením, které neví, že své sebe-vědomí pouze předstírá, a jehož autenticita je - paradoxně - v samotné prapůvodní energii, vynakládané na to, aby se jevilo jako to, čím si umanulo být. (Sebevyjevením autentickým, mimo jiné i přirozeným kouzlem

Vaculíkova nenapodobitelného autentického jazyka, jehož dikce prozrazuje zřetelně autorův moravský původ, jazyka, který nepochybně je pro překladatele velkým oříškem.) Čili: lidská pravdivost Českého snáře není ani tak výsledkem jeho programu, jako spíš vášně, s níž se tento program snaží uskutečnit. Svůj neuskutečnitelný projekt ovšem právě touto vášní transcenduje, čímž ho vlastně nakonec teprve v jakémisi smyslu uskutečňuje. Dalo by se snad říct, že ho uskutečňuje a může uskutečňovat jen proto, že ho zrazuje.

Mám dojem, že napětí mezi tím, co autor jakožto hlavní hrdina svého románu chce, a tím, co nakonec musí udělat, o němž jsem psal před chvílí, se tu podivně promítá i do samotného žánru knihy. Anebo snad i zde není cosi silnějšího než autor sám a všechny jeho záměry, cosi, co ho přesahuje a co nakonec dává i žánru knihy, za jiných okolností tak ošidnému, plné absolutorium? Odlesk tohoto napětí v žánru knihy byl důvodem, proč jsem právě o tomto aspektu psal. Myslím si totiž opravdu, že zápas vůle (autoreflexe) s osudem (pravdou) podstatně spolutvoří samo nejvnitřnější bytí této knihy.

Český snář je, jak jsem už řekl, knihou o krizi soudobého lidství. Lidství, kterému se svět vymyká z rukou a které se vymyká z rukou i samo sobě; lidství, pod nímž se propadá pevná půda; lidství vykořeněného, zmítaného vřavou světa, jemuž nerozumí a kterého se děsí. (Vaculík je svým původem venkovan; pasáže o přírodě prozrazují jeho základní existenciální jistotu; Vaculík ve velkoměstě a navíc jako příslušník intelektuálního ghetta je člověkem bytostně nesvým.)

Románů o této destrukci lidství je ovšem v moderní literatuře mnoho. Každý lepší román je vlastně - více či méně, tím či oním způsobem - o tomhle. Zvláštní, originální a důležité na Českém snáři je podle mého názoru to, jak toto téma - díky oné autorově posedlé potřebě „říci své“ - otevírá: důsledně „zevnitř“. Totiž nikoli konstruktem, příběhem, podobenstvím, metaforou, schématem, ozvláštňujícím skrytý mechanismus této destrukce, - ale úplně jinak: vykřičením vlastní, nejosobnější zkušenosti.

Působí to na mne téměř tak, jako by v okamžiku, kdy všechno selhává - každá story je už apriorně lživá (jakápak story v době, jejímž hlavním problémem je konec individuálního lidského osudu); každé podobenství už předem kulhá za drtivou komplexností skutečnosti; už skoro nic nelze, protože vše už bylo vyzkoušeno; všechny klasické jistoty od konkrétnosti lidské tváře přes nezaměnitelnost prostoru až po kontinuitu času jsou v rozkladu; nic už vlastně není pravda, protože se rozplývá lidská identita jako jediný zdroj a jediné měřítko pravdy -, jako by

tedy v tomto „posledním okamžiku literatury“ vyhlásil Vaculík cosi jako „výjimečný stav“ a nasadil to poslední a jediné, co mu zbývá, - totiž sám sebe. Svě dny a měsíce, svůj rok, své lásky, svá zoufalství i své pošetilosti, svůj život, svou kůži.

Je to svého druhu „body-art“. Svým vlastním tělem a na něm předvádí Vaculík - nejistý si, zda to někdo pochopí (a mnozí to taky nepochopili) - marazmus světa a bídu i poslední šance člověka do tohoto světa vrženého.

A tu se stává zvláštní a skoro zázračná věc: v této situaci, kdy už neplatí příběhy; kdy neexistují velcí hrdinové a jejich bezcharakterní protihráči jako integrální a se sebou samými identické bytosti; kdy mizí spolu s transcendentem všechny velké city, vášně a bolesti a kdy se místo toho všude rozpíná jen nějaké neurčité mlno stádního života a sídlištních stereotypů; v této situaci, kdy literatura jako by stanula nad propastí či před svým vlastním hmotným kolapsem; v této situaci se najednou spisovatelé, jenž se v zoufalství rozhodl nasadit sám sebe, objevuje pod rukama znovu člověk! Nikoli ovšem člověk minulosti, ale člověk této éry, tj. éry krize lidské identity, který vzal na sebe všechnu myslitelnou tíhu této krize a který je - přesto? znovu? právě proto? - opět celistvým, konkrétním, živým, se sebou samým identickým člověkem!

Je to paradoxní: hrdina se vrací tak, že se kdosi rozhodl napsat o tom, jak nechce být hrdinou; velká láska se vrací tak, že se kdosi rozhodl dopodrobna vylíčit, jak mu zcela nesmyslně unikla láska; román se vrátil tak, že se kdosi rozhodl napsat deník o tom, jak nemůže napsat román.

V době, kdy se zdálo, že už snad jedinou skutečně podstatnou pravdou o člověku je obecné schéma jeho odlidštění, obecné tak, jak on sám se stává pouhou obecninou, objevuje se tu před námi konkrétní člověk - sice utrápený, trochu posedlý, trochu podivínský, trochu staromilský, trochu navztekáný a dost nešťastný, ale přesto člověk hluboce opravdový, odpovědný, citlivý a statečný - a hlavně ovšem živý - živý asi hlavně proto a tím, že celou tuto nesmyslnou dobu táhne na svých zádech.

Českým snářem vrátil Vaculík do moderní literatury integrální lidskou osobnost. Nestvořil ji však popřením marazmu doby, ale naopak z jeho materie.

Kdo jsou to vlastně „disidenti“? Nic víc a nic míň než lidé, které osud, náhoda, logika věcí i logika jejich práce a povah přivedla k tomu, že říkají nahlas to, co všichni ostatní sice vědí,

ale co se nahlas říct neodvází. V jakémsi smyslu tedy „disidenti“ - jakkoli je jim nepříjemné, ba přímo nesnesitelné pomyšlení, že by měli být nějakými mluvčími či svědomím národa - přeci jen mluví za ty, co mlčí. A nastavují tedy kůži tam, kde ti ostatní se ji nastavit neodvází nebo prostě nemohou; nastavují ji, nic naplat, za ně. I „disidentství“ je v určitém smyslu „body-art“.

Nesetkává se v tomto bodě najednou - paradoxně - Vaculíkův autorský čin s prapůvodním mravním obsahem právě onoho „disidentství“, které ho tak tíží a z jehož zajetí by se tolik chtěl vymanit? Není jeho román - tím, že v něm (jako „disidenti“) nasadil to poslední, co nasadit mohl, totiž sám sebe - vlastně románem vpravdě „disidentským“, „disidentským“ v duchu mravního obsahu tohoto postoje?

Nepochybně ano. Ale s jedním důležitým dodatkem: že v tomto smyslu „disidentské“ je vlastně každé skutečné umění. Anebo není snad každý umělec v posledku právě tím, kdo sám sebe nastavuje, sám sebe tím sice lidsky integruje, ale zároveň tím sám sebe beznadějně ničí? Není vlastně právě v téhle věci bytostná tragika každého skutečného umění?

Motto v záhlaví této předmluvy je z básně pražského básníka Egona Bondyho Magické noci, kterou kdysi zhudebnila a zpívala pražská undergroundová rocková skupina The Plastic People. Myslím, že ten text má dvě dimenze: na jedné straně je ironickým výsměchem občasným záchvatům pražského intelektuálního prostředí považovat Čechy za pupek světa (zažili jsme to například v roce 1968, kdy mnozí reformně komunističtí intelektuálové byli upřímně okouzleni představou, že právě u nás bude - jak se domnívali - poprvé v dějinách světa zkombinován socialismus se svobodou); na druhé straně se dotýká jakési zvláštní pravdy: různé tajemné a neviditelné silokřivky evropského (západního i východního) duchovního a společenského života se skutečně dost často protínají právě v Praze, aby z jejich setkání občas vylétla jiskra přesahující svým světlem hranice Prahy i Čech. Světlo, které vydává, jako by přítom na okamžik jasnozřivě ukazovalo i cosi z budoucnosti jiných konců Evropy i světa, přičemž to lidem - nejen ve světě, ale i v Praze samé - dochází obvykle až dlouho poté, co tato jiskra dohasla. Příklad za všechny: Franz Kafka.

Mám intenzivní pocit, že takovou zvláštní pražskou jiskrou je i Český snář a že touto knihou, která by opravdu stěží mohla vzniknout jinde, vysílá Praha do světa dost důležitou zprávu, netýkající se jen jí a Čech a přesahující svým sdělením přítomnou chvíli.

Pochopí i lidé za hranicemi tuto zprávu a její význam? Pochopí ji hned? Pochopí ji zavčas?
Anebo ji pochopí, až bude pozdě?

HRÁDEČEK, 15. ŘÍJNA 1983